

BLUTMAN LÁSZLÓ

Okozatosság a jogban: több ok együttes megítélése

A bábjátékosnál észre vesszük a fonalat, mellyel a bábját mozgatja, de nincs elég éles szemünk ahhoz, hogy érzékeljük a szálát, amely az okot és az okozatot összeköti.

(Ralph Waldo Emerson)¹

Az okozati összefüggés léttani értelemben olyan, mint a bűnügyi regényekben a bezárt szoba rejtélye: tudjuk mi lett a vége, de nem tudjuk hogyan magyarázni. A mai napig nincs általánosan elfogadott nézet arra, mi kell ahhoz, hogy *a* körülmény, *b* körülmény „okává” váljon.² Ennek ellenére a jogban e nehézséget valahogy kezelni kell, mert például a kárért, testi sérülésért mint eredményért való jogi felelősség rendszerinti feltétele az „okozás”.

Egy bíróságnak, a jogi felelősséggel összefüggő okozatossági kérdések vizsgálatánál rendszerint három alapvető kérdésre kell választ adni: (i) a megítélendő hátrányos eredménnyel összefüggő körülmények közül melyeket tekinti oknak, és ezt milyen alapon teszi (az okok azonosítása); (ii) az azonosított okok közül hogy és milyen alapon szűri ki azokat, amelyek a jogi felelősség megállapítása szempontjából szerepet játszhatnak (az okok szűrése); (iii) miképpen ítéli meg több, azonosított és számbajövő ok egymáshoz való viszonyát a felelősség és egyéb felelősségi feltételek szempontjából. Az

¹ A bevezető idézet helye EMERSON, RALPH W.: *Fate*. In: *Essays and Lectures*. New York, Literary Classics of the United States, Inc., 1983. 963. [At the conjuror's, we detect the hair by which he moves his puppet, but we have not eyes sharp enough to descry the thread that ties cause and effect.] Köszönöm Gombos Katalin, Karsai Krisztina, Katona Tibor és Szomora Zsolt segítő észrevételeit, amelyeket a tanulmány egy korábbi változatához tettek.

² Magyar nyelven az okság léttani problémáira l. pl. HUORANSZKI FERENC: *Modern metafizika*. Budapest, Osiris, 2001. 105–110. A metafizikában vitatott, hogy az oksági viszony tények között vagy események között állhat fenn. Ezért igyekszem semlegesebb kifejezéseket használni (*előzmény, körülmény, tényező*). Az okozattal kimutatható vagy látható összefüggésben álló körülmény logikai elnevezése „feltétel” (mint tény vagy esemény); ugyanakkor a jogban a hátrányos, jogilag számonkérhető „eredményért” (mint tényért vagy eseményért) való felelősség vizsgálatánál körülményként vagy okként valamilyen „magatartás” merül fel.

első két kérdés az okozonosító és okszűrő mércék problémáját célozza.³ A jelen tanulmányban a harmadik kérdéssel foglalkozom, a magyar bírói gyakorlatra is tekintettel.⁴

I. Több ok együttes megítélése: hat tisztázó megállapítás

A több ok egymáshoz való viszonyukban való megítéléséhez kiindulópontként hat általános, tisztázó megállapítást tennék.

(1) A több ok együttes megítélését sokszor egyfajta kényelmi terminusként röviden *többes okozásnak* nevezik.⁵ Ezzel az elnevezéssel azonban óvatosan kell bánni, ugyanis minden következménynek több oka van a legtöbb okozonosító mérce alapján.⁶ Itt viszont arról van szó, hogy a bíróság a felelősség megállapításához vesz figyelembe és ítéel meg több okot, az adott tényállásban megmutatkozó okok azonosítása, és ezen okok megszűrése után (l. fenn a következetes oksági érvelés három lépcsőjét).⁷ *Tehát a többesség ebben az összefüggésben csak arra utal, hogy a bíróság oksági látókörébe egyszerre több ok kerül, és azokat érdemben meg kell ítélnie a felelősség megállapítása végett, egymáshoz való viszonyukban is.*

(2) A bíróságok a több ok értékeléséhez és azok minősítéséhez *sajátos terminológiát alakítottak ki, amelyek azonban következetesen nem érvényesülnek.* A bíróságok több ok értékelésénél sokszor *okfolyamatban, okozati láncban gondolkodnak*, amely modellként szolgál a tényállásban megmutatkozó okok egymáshoz fűzéséhez, beleértve az időbeli elrendezést is. *Az oksági látókör közepén lévő ok* (tipikusan a vádlott vagy a károkozó magatartása) sokszor kapja a *kiváltó ok*, esetenként az *elsődleges ok*, *meghatározó ok* vagy az *indítóok* kifejezést.⁸ Az ehhez egyidőben vagy később kapcsolódó okok minősítése *együttes ok*, *együthatható ok*, *közreható ok* vagy *elősegítő ok* is lehet.

E terminusok tipikus használatukban nem feltétlenül jelzik azonban az okok közötti egyidejűséget vagy az utóidejűséget. Az együttes ok is lehet utóidejű,⁹ egyes esetekben a közreható és együttes ok azonos értelmű,¹⁰ ugyancsak azonos értelmű a közreható és

³ L. erről BLUTMAN LÁSZLÓ: *Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat.* (Közzetétel alatt, várható helye: Jogtudományi Közlöny).

⁴ Sajátos problémákat vet fel az okozatosság és a magánjogi, kártérítésért való tárgyi felelősség kérdése, l. pl. MESZLÉNY ARTÚR: *A kártérítés terjedelme.* In: *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötetmi jogunk köréből című művéhez* I. Budapest, Grill, 1932. 284. E kérdéskör sajátosságainak elemzésére itt nem tudok külön kitérni.

⁵ A többes okozást és a sértett, károsult közrehatását itt nem választom élesen ketté, mint tette pl. *Marton*, in: SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog.* III/3. Budapest, Grill, 1941. 374–384., vagy EÖRSI GYULA: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. p. 154., mert a kettéválasztás már felelősségi (beszámítási) és nem okozatossági kérdés. Megjegyzendő, hogy *Marton* az okozatosság szempontjából nem tartotta indokoltnak e szétválasztást.

⁶ Ugyanígy HELLER ÉRIK: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Szeged, Szent István Társulat, 1931. 132.

⁷ A többes okozás helyett előfordul többé-kevésbé azonos értelemben az *"osztott okozatosság"* is, l. FUGLINSZKY ÁDÁM: *Létezik-e osztott okozatosság, avagy a kármegosztás új útjairól.* In: *Liber Amicorum Studia L. Vékás Dedicata.* Budapest, ELTE ÁJK, 2009. 149. A megjegyzés e terminusra is áll.

⁸ A károkozón ezen összefüggésekben mindössze azt a személyt értem, akinek magatartására hivatkozva támasztottak kárigényt (nyitva hagyván azt, hogy valóban ő „okozta-e” a kárt).

⁹ BH 2003. 498. (Legf. Bír. Pfv. III. 22.380/2000.). A tanulmányban a magyar jogesetek forrása: www.birosag.hu; illetve a Complex Jogtár Plusz.

¹⁰ BH 1986. 261. (B. törv. IV. 1149/1985.); EBH 2005. 1291. (Legf. Bír. Bfv. II. 1124/2004.).

együttható ok,¹¹ és nem látszik lényeges különbség ezekhez képest az elősegítő ok használatában sem.¹² Ami talán egyértelműen jelzi az időbeni egymásra következést, a *közvetett ok* és a *közvetlen ok* elnevezések, mert ezen okok láthatóan nem lehetnek egyidejűek.¹³ Ugyanakkor a bíróságok csak elvétve, kivételesen használják a több ok viszonyának leírására vonatkozó szakirodalmi terminusokat (pl. *alternatív*, *kumulatív*, vagy *hipotetikus okozatosság* – l. alább).

(3) A magyar bíróságok, deklaráltak a *conditio sine qua non* okozonosító mércét alkalmazva (a közismert *feltétel-egyenértékűségi elmélet* alapján) széles körben húzzák meg az okság kört.¹⁴ Különösen így van ez büntető ügyekben: amennyiben a vádlott magatartása szükséges feltételként, azaz okként jön figyelembe a bekövetkezett hátrányos eredmény tekintetében, minden más közreható októl függetlenül, közvetve vagy közvetlenül, ő (is) „okozta” az eredményt. Ugyanis „az okfolyamatot elindító tényező (emberi magatartás) büntetőjogi felelősséget megalapozó jelentőségén nem változtat az együttes okként (*concausa*) vagy feltételként közreható körülmény(ek) hatása”.¹⁵ Az okozati összefüggés nem szakad meg, mindössze az okozati kapcsolat válik lazábbá, közvetetté. A közreható okok szerepét a büntetés kiszabásánál kell értékelni.¹⁶ Mivel a közvetett oknak minősülő magatartás is megalapozza a büntetőjogi felelősséget,¹⁷ kulcskérdéssé az válik, hogy mi a „kiváltó ok” és mikor szakadhat meg az okfolyamat.

A polgári ügyekben a mérce enyhébbnek tűnik, és a közvetett oksági kapcsolat nem feltétlenül alapozza meg a kártérítési felelősséget. Így a közvetett oksági kapcsolat például nem alapozza meg a felelősséget, ha az nem alkot „*logikus és zárt rendszert*”,¹⁸ vagy éppen nincs „*szerves kapcsolat*” a közvetett ok és az eredmény között.¹⁹ Másrészt, szemben a büntetőügyekkel, ezen a területen a bíróságok a közvetett oksági kapcsolatot önálló okszűrő mércékkel (pl. előreláthatóság) tovább szűkítik.²⁰

(4) Úgy vélem, hogy az *oksági látókör* kulcsfogalom a bírósági oksági érvelések elemzésénél. Egy-egy ügyben a bíróságok csak néhány okot azonosítanak és értékelnek,

¹¹ BH 2000. 433. (Legf. Bír. Bf. III. 2551/1998.).

¹² BH 2006. 310. (Fővárosi Ítéltábla 5. Bf. 1845/2004.).

¹³ Grosschmid emeli ki, hogy nem lehet beszélni közvetettségről, amikor egyidejűség van. l. GROSSCHMID BÉN: *Fejezetek kötetmi jogunk köréből* I. Pécs, Ponte Press, 2000. 665. (22. j.).

¹⁴ A *conditio sine qua non* (szükségszerű feltétel) mércéje egy egyszerű kontrafaktuális (tényellentétes) levezetésre épül: bekövetkezett volna-e *a* körülmény, ha *b* körülmény nem következett volna be? (Ez azért kontrafaktuális, mert tudjuk, hogy *b* körülmény bekövetkezett.) Ezt pontatlan elnevezéssel régebben „*redukciós eljárásnak*” is nevezték, l. HELLER, 127. (Pontatlan, mert a bíró legtöbbször nem redukál, hanem helyettesít, méghozzá a megvalósult jogellenes magatartást az elképzelt jogszerű magatartással.) Újabbban, ugyancsak pontatlan elnevezéssel „*hipotetikus eliminációnak*” is hívják, pl. BALOGH ÁGNES – TÓTH MIHÁLY (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris, 2010. 104. vagy GÖRGÉNYI ILONA *et al.*: *Magyar büntetőjog. Általános rész.* (Szerk.: HORVÁTH TIBOR) Budapest, Complex, 2007. 156. (Arra, hogy a kontrafaktuális, miért nem hipotetikus, l. alább; az elimináció pedig ugyanazért nem jó, amiért a redukció.)

¹⁵ EBH 2005. 1291. (Legf. Bír. Bfv. II. 1124/2004.), l. ugyancsak ANGYAL PÁL: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, Athenaeum, 1920. 100. A *conditio sine qua non* mércét alkalmazva, a vádlott, az általa elkövetett kisebb szabályszegés közvetett, súlyos következményéért is felelős lesz; akkor is, ha további körülmények közrehatása miatt válik az eredmény súlyossá, Legf. Bír. Bfv. II.340./2007/5., LB-H-BJ-2007-7.

¹⁶ BH 1993. 7. (Legf. B. B. törv. IV. 481/1991.); BH 2005. 272. (Szegedi Ítéltábla Bf. II. 30/2005.).

¹⁷ Pl. BH 1983. 473. (B. törv. IV. 527/1982.).

¹⁸ Debreceni Ítéltábla Pf. II. 20.435/2007/4., DIT-H-PJ-2007-53.

¹⁹ Debreceni Ítéltábla Pf. II. 20.393/2007/6., DIT-H-PJ-2007-39. A „szerves kapcsolat” vagy „szerves összefüggés” szakirodalmi hátterére l. EÖRSI, 168.

²⁰ L. pl. Veszprém Megyei Bíróság 2.Pf.20.192/2007/3., 19-H-PJ-2007-7. Az elméletben is általános nézetnek tűnik, hogy polgári jogban a feltétel-egyenértékűségi elmélet kiegészítésre szorul, BESENYEI LAJOS: *Köteli jog. Általános rész.* Szeged, Pólay Elemjér Alapítvány, 2009., 212.

noha egy jogi szempontból értékelendő hátrányos eredménynek nagyon sok oka (szükségszerű feltétele) lehet. Azonban az okok (szükségszerű feltételek) legnagyobb részével az eljárás résztvevői nem is gondolnak, mert elsősorban az oknak minősülő emberi magatartásokat kutatják, illetve sok okot ösztönösen vagy ésszerűségi alapon kizárnak az érdemi megfontolásból, mert a felelősség megállapításához értékelésük nem járulna hozzá.²¹ A spanyol legfelsőbb bíróság egyik nevezetes, 1933-as ítéletében fejtette ki, hogy „elégészes, ha a bíróság tevékenységének irányát azon feltételek és körülmények felé fordítja, melyeket az egyes ügyekben a józan ész a felelősség jeleinek tekint az okok és okozatok végtelen láncán belül.”²² Tehát a bíróság oksági látókörébe kerülő körülmények vagy kézenfekvők vagy „gyanúba kerülnek”,²³ és átesnek különböző szűrőkön (pl. a felek hivatkozásaiban vagy a szakértői véleményekben szerepelnek, illetőleg a bíróság maga vet számot velük). Végző soron az oksági látókör az eredményre, valamint az eredményhez eső legközelebbi emberi tevékenységre koncentrál, és innen fejt vissza a szálat, ahogy a felek, szakértők felvetései, vagy a bírói belátás és mérlegelés megkívánja a felelősségről való döntéshez.²⁴

(5) A következőkben a több ok együttes értékelésének problémáját jelentős részben a gyakorlat szempontjából vizsgálom.²⁵ Mivel a magyar bírói gyakorlat általában az okot az eredmény szükségszerű feltételének tekinti (*conditio sine qua non* okazonosító mérce), ezért ehhez viszonyítva elemzem a problémákat.²⁶ A vizsgálatot négy lépcsőben teszem meg. (i) Először a több ok együttes megítélésénél alkalmazott fogalmi rendszer néhány ellentmondására, torzító hatására mutatok rá (okfolyamat, kiváltó ok, közvetett és közvetlen okok, stb.) (ii) Azután egy meglehetősen kezdetleges, de szükséges megkülönböztetéssel folytatom.²⁷ Egyrészt, amikor két vagy több, egymástól függetlenül ható ok (hatása) az eredmény okozásának pillanatában találkozik (egyidejű okozás).²⁸ Másrészt, mikor az egyik ok a másik okon keresztül hat olymódon, miszerint az egyik ok úgy oka az eredménynek, hogy az eredményhez közelebb álló ok okának számít (*causa causae est causa causati*), legalább olyan formában, hogy alkalmat teremt a közelebbi

²¹ L. pl. HELLER, 126. Már *John Stuart Mill*, aki *Hume* mellett a modern filozófiai-tudományos oksági elméletek egyik atyja, kiemelte, hogy egy eredmény tekintetében az okok legnagyobb része a fennforgó célhoz mérve baj nélkül mellőzhető, MILL, JOHN S.: *A deductiv és inductiv logika rendszere* II. (Ford. Szász Béla) Budapest, Franklin, 1877. 12.

²² Tribunal Supremo 25. jan. 1933., Col. Leg. Esp. 1933. I. 301., idézi HONORÉ, 25.

²³ EÖRSI, 129.

²⁴ Hasonlóan pl. ANGYAL, 99.

²⁵ Igaznak tűnik az a megállapítás, hogy az okozati összefüggés problémái kevésbé foglalkoztatják a gyakorlatot, mint az elméletet; a polgári jogra l. BESENYEI: 212. Azt, hogy ez indokolt-e, az egyes határozatokban megnyilvánuló oksági érvelések vizsgálatával lehet megállapítani. Ráadásul, a gyakorlat számára is a több ok együttes értékelése okoz mindig nagyobb problémát, l. erre NAGY ÉVA – PECZE DÓRA: *Polgári jog II.* Pécs, Dialóg-Campus, 2004. 17.

²⁶ A szükségszerűségi (*conditio sine qua non*) mércén kívül vannak más okazonosító mércék is, pl. a regularitásra épülő valószínűségi mérce, amely a magyar bírósági gyakorlatban ugyancsak használatos, és amelyet már *David Hume* is említ, l. HUME, DAVID: *Tanulmány az emberi értelemről.* Nippon, Budapest, 1995. 74. Ez utóbbi mércének az a lényege, miszerint az előzmény és az eredmény között az okozati összefüggés azon alapul, hogy az előzményt jelentő valamely tényezőnek mennyire megszokott kísérvéjensége az eredmény bekövetkezte (regularitás).

²⁷ Hasonló megkülönböztetéssel kezdi az okság tárgyalását *John Stuart Mill* is (vö. "egyszerre-valóság" és "egymásután-valóság"), MILL, 3.

²⁸ Pl. amikor egyrészt a vádlott részéről a közúti baleset okozása, másrészt az a tény, hogy a sértett nem kapcsolta be a biztonsági övét, egyidejű együttes hatásában vezet a testi sérüléshez vagy halálos eredményhez, l. BH 1993. 7. (B. törv. IV: 481/1991.).

ok belépésére.²⁹ E megkülönböztetés vezet el ugyanis a több ok együttes megítélésénél használt alapvető fogalompárhoz, a *közvetett és közvetlen ok* fogalmához. (iii) A következő nagyobb kérdéskör az a helyzet, amikor két körülmény, feltétel bármelyike önmagában is elég lenne az eredmény előidézésére (*alternatív okozatosság*). (iv) A negyedik, pedig a *potenciális okon alapuló okozatossági helyzetek* (pl. „hipotetikus okozatosság”) gyakorlati kezelésének kérdése.

(6) A jelen tanulmány arra a tételre épül, miszerint az okozatossági kérdéseknek van egy olyan fogalmi-logikai szintje, amelynek vizsgálata többé-kevésbé független attól, hogy milyen jogághoz tartozó területen merülnek fel. *Eörsivel* szemben úgy vélem, ezen a szinten az okozatossági kérdések vizsgálhatók anélkül, hogy kevernének a felelősségre vonatkozó következtetésekkel (ami már jogág-specifikus).³⁰ Természetesen a bírói gyakorlatban a felelősség egyes aspektusai legtöbbször keverednek, és a felelősségre vonatkozó döntés lehetséges kimenetele kihathat az oksági érvelésre is. Azonban a cél az, hogy a fogalmi eszközök csiszolásával a bíró számára jelentős mérlegelési szabadságot magában foglaló okozatossági kérdésekben a bírói gyakorlatot átláthatóbbá, elemezhetőbbé és értékelhetőbbé tegyük.³¹ Ehhez az eszközöket éppen ezen a fogalmi-logikai szinten lelhetjük fel, legyen szó az okok azonosításáról, szűréséről, vagy az okozatossági alaphelyzetek kezelésének sajátosságairól.

II. Okfolyamatban gondolkozva: fogalmi problémák a joggyakorlatban

A több ok együttes megítélésének kezelésénél az okozatossági kérdéssel foglalkozó ítélet általában *okfolyamatról* szól, amelyet elindít a kiváltó ok (ez rendszerint a vádlott vagy károkozó jogellenes magatartása), ehhez közreható ok társulhat, amelyek kapcsolata közvetett és közvetlen ok kapcsolataként is felfogható. (Természetesen e terminológia különféle szinonimák formájában is megjelenik.) Az okozatosságon belül a többes okozás kérdése a gyakorlatban az eredményért való felelősség alapját legtöbbször nem is érinti, legfeljebb a felelősség mértékét, tehát a büntetés kiszabását, illetve a kártérítés nagyságát. Amennyiben a *conditio sine qua non* (szükségszerűségi) teszttel vagy a valószínűségi teszttel (*regularitás*) az okok körét meghúzzák, és ebbe belesik a vádlott vagy károkozó magatartása, a felelősség oksági feltétele általában teljesül, bármennyi egyéb értékelhető ok vagy más feltétel is társult e magatartáshoz.

Egyetlen általános és világos korrekciós elv van: a vádlott, károkozó magatartása szempontjából nézve az eredményhez vezető okfolyamat (okszági lánc) megszakadhat, és

²⁹ Pl. amikor a sértettnek okozott sérülések önmagukban nem voltak halálosak, de a rákövetkező orvosi hiba következtében végzetessé váltak, BH 2006. 310. (Fővárosi Ítéltábla 5. Bf. 1845/2004.).

³⁰ L. EÖRSI, 130. Tehát a több ok együttes megítélésének problémái a jelen keretek között nem fognak elvezetni például a közös károkozás sajátosan magánjogi, felelősségi kérdéseihez.

³¹ Természetesen ez vonatkozhat nemcsak a fogalomhasználatra és a logikai koherenciára, hanem az egyes bírói döntésekben rejtőző jogpolitikai döntések feltárására is. (A jogpolitika szót olyan értelemben használom, hogy az a konkrét jogszabályokkal kapcsolatos társadalmi elvárásokat azonosítja, és annak céljait, követendő értékeit jelöli ki, választván egyben több lehetséges alternatíva közül. Lásd ehhez SZABÓ MIKLÓS: *Ars Iuris: a jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor 2005. p. 44.)

*helyette egy másik lép be, ami az eredményért való felelősséget is kizárja.*³² Ez mutatja, hogy a felelősség szempontjából rendkívüli jelentősége van az okozonosító mércék kiválasztásának, kezelésének és alkalmazásának, valamint annak, hogy milyen feltételek mellett szakad meg az okfolyamat, amelynek a vizsgált magatartás része. Azonban *ez a fogalmi rendszer komoly ellentmondásokkal terhes.*

1. Megszakadhat-e egy okfolyamat?

Az okfolyamat (okszági lánc) mindössze egy fikció.³³ Az okfolyamat elkülönítése olyan, mintha egy hólavínában néhány, valamilyen térbeli kapcsolatot mutató hópelyhet akar-nánk elkülöníteni és vizsgálni abból a szempontból, hogy az egyik hópehely miképpen hatott a másik hópehely mozgására. A létfolyamatban az eredményt a szükséges feltételek (okok) egymáshoz kapcsolódó tömege adja. Az okfolyamat csak néhány, a bíróság oksági látókörébe kerülő ok valamilyen minta szerinti elrendezése.³⁴

*Amennyiben az okfolyamat fikció, az okfolyamat megszakadása is az.*³⁵ Ennek tükrében különösen lényeges, hogy a bíróságok milyen feltételek mellett állapítják meg az okfolyamat megszakadását. Ilyen bizonytalan területen, különösen fontosak a kidolgozott segédtetelek és a világossá tett módszerek.

A magyar bírói gyakorlatra nézve a következő megállapítások tehetők. (i) Különösen büntetőügyekben a bíróságok viszonylag ritkán állapítják meg az okfolyamat megszakadását egy beállott eredmény tekintetében.³⁶ (ii) A gyakorlatban nem mutatkoznak általános és világos segédtetelek annak behatárolására, hogy mikor szakad meg egy okfolyamat. Egyetlen ilyen segédétel fedezhető fel: egy okfolyamat megszakad,

³² A magánjogi joggyakorlatban további korrekciós elv az (okszűrő) adekvát kauzalitás figyelembe vétele, pl. Szegedi Ítéletábla Pf.III.20.166/2008/5., SZIT-H-PJ-2008-80.; Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Bíróság 2.P.20.158/2010/3., 16-H-PJ-2010-20.; Fővárosi Bíróság 33. P/P.III.20.593/2006/61., 1-H-PJ-2009-674.

³³ Természetesen, a terminus általános a fejlett jogrendszerekben, l. pl. az Európai Unió Bíróságának gyakorlatát, 169–73 Compagnie Continentale France v Council [1975] ECR 117. 22. pont. Az okfolyamat vagy okozati lánc fogalmával önmagában nincs probléma, csak *mindig szem előtt kell tartani e gondolkodási modell korlátait*, amikor a metafora kiterjesztésére látunk kísérletet, pl. az "okfolyamat megszakadása" formájában.

³⁴ Ez a minta a gyakorlatban néha nehezen vehető ki. Vegyük példának azt az ügyet, amikor a bíróság megállapította két orgazda kártérítési felelősségének egyetemlegességét azon nyolc másik alperessel, akik rendszeresen loptak gyomirtószert a károsult vegyszerraktárából, és ezzel jelentős kárt okoztak, BH 2004. 145. (Legf. Bír. Pfv. III. 21.290/2001.). Hol van az okozati összefüggés az orgazdaság és a kár között? Még nem keletkezett kár, amikor az orgazdaságot elkövették? A bíróság érvelése elsősorban arra irányult, hogy az orgazdák lényegében erősítették az elkövetők elhatározását a további lopásokhoz. (Bizonyítottság esetén ez teljesen korrekt, bár akkor sincs az első lopás által okozott kárnál okozati összefüggés az orgazdaság és az eredmény között). Viszont a bíróság zavarba ejtő tétele a következő: "Az a körülmény ugyanis, hogy az orgazda cselekménye időben később kapcsolódik a károkozás láncolatába, nem zárja ki őt a kártért felelős személyek köréből, miután a bekövetkezett kárhoz kapcsolódó, azzal okozati összefüggésben levő magatartással fejeződik be a károkozás." (kiemelés tőlem, BL). Abból a kétségtelen tényből kiindulva, hogy a károsult kára a lopás elkövetésével keletkezik, ez a tétel nem kevesebbet mond, mint azt, hogy a kár bekövetkezése (az eredmény) után még nem zárul le a vele okozati összefüggésben álló károkozás. Viszont ez alapján, milyen okozati összefüggésben lehet az orgazdaság és a kár? A bíróság által felállított oksági lánc a BH összefoglaló alapján számomra kibogozhatatlan.

³⁵ Hasonlóan Marton, in: SZLADITS (szerk.), 373.

³⁶ Különálló kérdéseket vet fel az *önkéntes eredmény-elhárítás* és annak értékelése, mert itt az eredmény elmarad, l. pl. Szegedi Ítéletábla Bf.II.266/2007/13., SZIT-H-BJ-2007-25.

amennyiben *egy másik, az eredményhez vezető okfolyamat indul*.³⁷ Azonban ez legalább annyira meghatározatlan, mint az okfolyamat megszakadásának fogalma. (iii) Lényegében az eljáró bíróság belátásán múlik, hogy az okfolyamat megszakadásának megállapításánál az általános formulákba milyen tartalmi ismérvet helyez; tehát az okfolyamat megszakadása *egy jogpolitikai döntést lehetővé tevő érvelési fordulat*, amellyel a bíróság okokat kizárhat az értékelésből.

Érdeemes néhány példát kiemelni az egyszerűbb oksági mintákat mutató büntetőügyek köréből. *Nem szakítja meg a vádlotti magatartás által kiváltott okfolyamatot*, ha a halálos vagy súlyos egészségkárosodást jelentő eredmény bekövetkeztében orvosi tévedés is közrejátszott;³⁸ ha annak közvetlen oka, a bántalmazás miatti kórházi kezelésből adódó szövődmény;³⁹ ha annak közvetlen oka a sértett betegsége;⁴⁰ ha abban közrejátszik a sértett speciális testi állapota;⁴¹ ha annak közreható oka, hogy a sértett kezdetben a kórházi kezelést elhárítja, illetve bizonyos életmentő kezelést elhárít;⁴² ha az áldozat halálának közvetlen oka a bántalmazás után segíteni akaró harmadik személy szakszerűtlen segítségnyújtása;⁴³ ha az áldozat halálának közvetlen oka, hogy megszegte a kórházi étel- és italfogyasztási tilalmat.⁴⁴ Némileg általánosabban: *az a tény, hogy a sértett életét a vádlotton kívülálló (bármilyen) tényező megmenthette volna, nem jelenti a vádlotti cselekmény és annak eredménye közötti okfolyamat megszakadását*.⁴⁵

Büntetőügyekben mindez következik a *conditio sine qua non* mérce következetes alkalmazásából és az okszűrő mércék világos alkalmazásának hiányából.⁴⁶ Amennyiben

³⁷ A szűkítésre vonatkozó, felbukkanó segédtelemek lényegében használhatatlanok a gyakorlat számára. Pl. Finkey szerint az okfolyamat megszakad, ha a láncolatba egy idegen tényező "önálló okként" lép be, FINKEY FERENC: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Grill 1914. 252. Ez felveti az önálló és nem önálló okok közötti különbséget, ami érdemben megválaszolatlan marad. Tokaji megfogalmazása szerint: a további ok ekkor "merőben más irányt ad az események menetének", NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog általános része*. Szeged, JATEPress, 1993. 48., vagy az időben később következő ok "elnyeli" a korábbi okot, azaz lényegtelenre teszi annak létét, EÖRSI, 144. vagy olyan esemény ékelődik be, amely "puszta véletlen és az alapcselekménnyel semminemű logikai kapcsolatban nincs", DEZSŐ GYULA: *A kártérítési kötelezettség különféle alapjairól*. In: Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez I. Budapest, Grill, 1932. p. 215. vagy a vizsgált magatartás "nem a várt okozati láncnak vált az előidézőjévé", HELLER, 133. vagy "új kauzalitás indul útjára", ANGYAL, 101. Mindezekkel gyakorlati szempontból éppen olyan keveset lehet kezdeni, mint azzal, hogy az „okozati összefüggés elenyészett” (Fővárosi Ítéletábla 9. Pf. 20.139/2008/5., FIT-H-PJ-2008-510.), ami ebben az összefüggésben egy meghatározatlan és jelentés nélküli metafora.

³⁸ Pl. BH 1985. 134. (Legf. Bír. Bf. IV. 1262/1983.); Legfelsőbb Bíróság Bfv.I.1.180/2009/6., LB-H-BJ-2010-50. A helyzetre ugyancsak l. a klasszikusokat magánjogi vonatkozásban a *Digestában* pl. D. 9. 2. 30. 4. (*Paulus*) vagy D. 9. 2. 52. pr. (*Alfenus*).

³⁹ BH 1997. 564. (Legf. Bír. Bf. III. 1173/1996. sz.); a *fortiori* fennáll az okozati összefüggés ha a bántalmazás miatt elszendvedett sérülések (és nem a kezelés) szövődményeibe hal bele a sértett, pl. BH 2002. 169. (Legf. Bír. Bf. III. 394/2000.).

⁴⁰ Pl. BH 1982. 179. (Legf. Bír. Bf. V. 629/1981. sz.); BH 1999. 193. (Legf. Bír. Bf. III. 374/1998.); BH 2005. 272. (Szegedi Ítéletábla Bf. II. 30/2005.).

⁴¹ Pl. EBH 2005. 1291. (Legf. Bír. Bfv. II. 1124/2004.). A sértett atipikus állapotának (gyógyszer miatti vérzékenység) „nincs jelentősége” a vádlotti magatartás oksági megítélésénél, Fővárosi Bíróság 6.B.563/2005/11., 1-H-BJ-2007-15.; kifejezetten jóváhagyta az okozati érvelést is a Fővárosi Ítéletábla 5.Bf.182/2007/6., FIT-H-BJ-2007-34. Klasszikus magánjogi megoldásra nézve l. a *Digestában* *Labeo* álláspontját, D. 9. 2. 7. 5. (*Ulpianus*).

⁴² Pl. BH 1985. 134. (Legf. Bír. Bf. IV. 1262/1983.); BH 1999. 193. (Legf. Bír. Bf. III. 374/1998.).

⁴³ Pl. BH 1984. 176. (Legf. Bír. Bf. III. 773/1983.).

⁴⁴ Pl. BH 1999. 193. (Legf. Bír. Bf. III. 374/1998.).

⁴⁵ BH 1985. 134. (Legf. Bír. Bf. IV. 1262/1983.).

⁴⁶ Nem szabad elfelejteni, hogy külön okszűrő oksági mércék hiányában is, az okok hatékony szűrését szolgálhatják az egyéb felelősségi feltételek, például a büntetőjogban a bűnösség, látványos példák pl. BH

egy magatartás szükségszerű feltételnek, azaz oknak minősül, már nem lehet kizárni az eredményhez vezető okfolyamatból, (legfeljebb a jogi értékelésből valamilyen további, okszűrő mérce alkalmazásával).⁴⁷ A *conditio sine qua non* mérce alkalmazása, az okként azonosított magatartás és az eredmény kapcsolatában értelmetlenné teszi az okfolyamat (oksági lánc) megszakadásának fogalmát, és egyben felvetését is.⁴⁸ A magyar büntetőjogi gyakorlatban, az oksági érveléseknél ez a legnagyobb ellentmondás, hiszen két, egymást kizáró fogalmat használ a bírói gyakorlat. Ennek szemléltetésére érdemes egy pillantást vetni a BH 1994. 641. ügyre.

A tényállás szerint a három vádlott durván bántalmazta a sértettet, aki ezután állapota miatt járásra sem nagyon volt képes. Ezután I. r. és III. r. vádlott segíteni akart neki az ágyához eljutni, azonban útközben elengedték, a sértett elesett és halált eredményező sérülést (csigolyatörés) szenvedett. A bíróság megállapította, hogy *nincs okozati összefüggés* a II. r. vádlott magatartása (durva bántalmazás) és a sértett halála között, mivel a bántalmazás és a halálos esés közötti cselekménysorozat megszakadt.⁴⁹ Ez a következtetés a *conditio sine qua non* mérce tükrében aggályos. Az ügy tényállása alapján megglehetős biztonsággal megállapítható, hogy a bántalmazás szükséges feltétele (oka) volt a halálos eredménynek, ugyanis a bántalmazás vezetett a sértett gyenge állapotához, amelynek következtében nem tudott járni. Amennyiben a bántalmazás szükségszerű feltétele a halálos eredménynek, az okfolyamat megszakadásának megállapításával egy okként azonosított körülményt zárunk ki az okfolyamatból.⁵⁰

Ilyen esetekben szabályos kényszerpályán fut a következetes értékelés: a vádlott károkozó magatartása oka (szükségszerű feltétele) az eredménynek, bárhol helyezkedjen is el az okozati láncban; másrészt az okfolyamatot „egységesen kell vizsgálni és értékelni”;⁵¹ így elkerülhetetlen az oksági kapcsolat megállapítása.⁵² Amennyiben egy magatartás szükséges feltételnek és így bármilyen távoli oknak minősül egy eredmény vonatkozásában, lényegében fogalmilag kizárt az okfolyamat megszakadásáról beszélni. *Ha van egy okfolyamat, amelynek okként része a vádlotti magatartás, akkor az okfolyamat megszakadásának megállapítása esetén a vádlotti magatartás nem veszítheti*

1979. 94. (Legf. Bír. Katf. III. 404/1978.) vagy BH 1985. 293. (Legf. Bír. Bf. I. 1323/1984.), I. GÖRGÉNYI *et al.*, 159.

⁴⁷ A polgári ügyeknél is áll ugyanez a következtetés, de ezen e területen a bíróságok alkalmaznak okszűrő mércéket, így egy magatartás kizárása könnyebb – nem az okfolyamatból – hanem a jogilag értékelhető okok köréből. Viszont erre tekintettel az okfolyamatra magára vonatkozó, már hivatkozott *ad hoc* segédletelek (pl. az okfolyamatnak *logikus és zárt rendszert* kell képezni, vagy az ok és okozat között *szerves kapcsolatnak* kell lenni) feleslegesek, hiszen nem helyettesíthetik megfelelően a jobban kidolgozott okszűrő mércéket.

⁴⁸ Ennek ellenére a szakirodalomban is bevett kifejezés, pl. ANGYAL, 100., FINKEY, 252., SZALMA JÓZSEF: Okozatosság és polgári jogi felelősség az európai és a magyar jogban. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2000. 415.

⁴⁹ BH 1994. 641. (Legf. Bír. Bf. V. 2412/1993.).

⁵⁰ Más kérdés, hogy amennyiben a bíróság nem a *conditio sine qua non* mércét alkalmazná az okok azonosítására, akkor kizárható lenne a II. r. vádlott magatartása az értékelésből. (Egy angolszász bíróság eshetőlegesen alkalmazná a *harmadik ember szabad, önkéntes cselekvésének felelősségűkítő teóriáját*, HART, HERBERT L.A. – HONORÉ, ANTHONY: *Causation in the Law*. Oxford, Clarendon Press, 1985. 136–137.) Ennek híján, csakis alanyi oldalról történhet meg a szűkítése a felelősségnek (ugyanis nem terjedt ki az eredményre a II. r. vádlott gondatlansága). Ennek viszont nincs köze az okozati összefüggéshez.

⁵¹ Pl. büntetőügyben Veszprém Megyei Bíróság 1.B.112/2009/4., 19-H-BJ-2009-17.; polgári ügyben FPK 1996/37. (Föv. Bír. 41. Pf. 21.754/1995/2.).

⁵² Jól látja a Veszprém Megyei Bíróság, hogy ennek éppen a feltételek egyenértékűsége (szükségszerűségi mérce) a legfőbb oka. Veszprém Megyei Bíróság 1.B.1216/2005/8., 19-H-BJ-2006-5.

el oki jellegét, mert önellentmondást jelentene. Legfeljebb azt lehet mondani, hogy a vádlotti magatartás *jogilag nem értékelhető ok*, ami viszont nem jelentene egyebet, mint azt, hogy az „okfolyamat megszakadása” (mely ebben az összefüggésben nyilvánvalóan pontatlan kifejezés), a magyar büntető bírói gyakorlatban *ténylegesen egyfajta okszűrő érvelési fordulatként működik*.⁵³

Tanulságos azon ügy, ahol a sértett mellhártyája a vádlott bántalmazása miatt sérülést szenvedett ugyan (első sérülés), viszont egy idő után orvosi beavatkozás nélkül elkezdett gyógyulni, újra összetapadt. Később, azonban a nem teljesen gyógyult mellhártyát újabb, de ismeretlen külső behatás érte (második sérülés), amely halálos eredménnyel járt. A Bács-Kiskun Megyei Bíróság szerint az okfolyamat megszakadt, egy másik okfolyamat indult, mert a sértett első sérülésének *természetéből* nem következett a halálos eredmény.⁵⁴ A Szegedi Ítéltábla, azonban megmaradván a *conditio sine qua non* mércénél, azzal logikus összhangban, megállapította, hogy a második sérülés csak egyszerűen közreható ok volt, és az okozati összefüggés az első sérüléssel fennáll.⁵⁵

Mindebből azon alapkövetkeztetés vonható le, hogy *az okozatossági nehézségek kezelésére az „okfolyamat megszakadására” vonatkozó érvelés egyszerűen nem alkalmas*, mert részben ellentmondást szül, részben ténylegesen valamilyen okszűrő mércét takar. Ezzel szemben, a felelősség szűkítésére az oksági összefüggés vizsgálata keretében az alábbi lehetőségek mutatkoznak: (i) a *conditio sine qua non* mérce kidolgozottabb módszerek alapján történő alkalmazása; (ii) a *conditio sine qua non* mérce helyett más okazonosító mérce alkalmazása;⁵⁶ (iii) a *conditio sine qua non* mércére ráépülő okszűrő mércék alkalmazása.⁵⁷

⁵³ Ilyen okszűrő értelemben felfogva, *az okfolyamat megszakadása mögött az a tétel áll, hogy a jogellenes magatartásnak nem szokásos következménye a beállott eredmény*, azaz egy rejtett valószínűségi mérce alkalmazásáról van szó, l. erre HONORÉ, ANTHONY: *Causation and Remoteness of Damage*. In: *International Encyclopaedia of Comparative Law* (Ed. TUNC, ANDRÉ). Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 1983. Vol. 11., Part I., Chap 7., 47. Erre rimel Marton álláspontja, miszerint az okozatosság sohasem szakad meg, csak a beszámítás lehetősége szűnik meg bizonyos esetekben, MARTON GÉZA: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, TRIORG, 1993. 132.

⁵⁴ Bács-Kiskun Megyei Bíróság 3. B. 1117/2006/12. 3-H-BJ-2007-12. Az ítélet e tekintetben ellentmondásos, mert *a magatartás természetére visszavezetni az okozatosság egy önálló, individualizált okazonosító mérce alkalmazását jelenti* (hasonlóan, mintha a magatartás hatóerejére hivatkozott volna). Ugyanis eszerint a magatartás jellegéből fakad, hogy nem képes a halálos eredmény oka lenni. Viszont az ítélet eleve oknak tekint az első sérülést (amelyet aztán kizár az okfolyamatból), de kérdés, mi alapján tekint oknak? A *conditio sine qua non* mérce mint szükségszerűségi okazonosító mérce, és az ok természetére hagyatkozó individualizált, okazonosító mérce ugyanis kizárja egymást – nem lehet, hogy az egyik szerint ok, a másik szerint nem.

⁵⁵ Szegedi Ítéltábla Bf.II.394/2007/3., SZIT-H-BJ-2008-1.

⁵⁶ Vö. fenn, a Bács-Kiskun Megyei Bíróság érvelésével, amely ösztönösen egy új okazonosító mérce alkalmazását kereste a felelősség szűkítése végett, *és a sérülés természetére utalt vissza* (ez egy archaikus, ma már alig tartható okazonosító mérce, amely egy körülmény sajátos tulajdonságaiból vezeti le annak oki jellegét az eredmény viszonylatában). Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a szakértői vélemények rendszerint nem a szükségszerűségi mércét, hanem a regularitáson alapuló valószínűségi mércét, (tehát egy másik okazonosító mércét) alkalmazzák, mely jobban alkalmas a felelősség szűkítésére, vö. BH 1995. 439. (Legf. Bír. Bf. III. 2058/1993.).

⁵⁷ Büntetőügyekben az okszűrő mércék hiányának következménye jól megmutatkozik egy régi német ügyben (a német büntetőbírók okozatossági felfogása hasonló a magyar büntetőgyakorlathoz). A vádlott gondatlanul felgyújtott egy pajtát, de a sértettnek, aki benn tartózkodott, sikerült kimenekülnie. Viszont benmaradt a csizmája, amelyért visszament az égő pajtába, és ott a füst miatt megfulladt. A Reichsgericht, a *conditio sine qua non* mércét alkalmazva, de okszűrő mérce hiányában, megállapította a felelősséget megalapozó okozati összefüggést a tűzvész okozása és a halálos eredmény között; a példát hozza FINKEY, 252.

2. Az okfolyamat kezdete: valóban vannak „kiváltó okok”?

Amennyiben az okfolyamat és az okfolyamat megszakadása fikció, akkor az okfolyamat kezdete is az. *Amennyiben az okfolyamat kezdete fikció, akkor a gyakran használt „kiváltó ok” fogalma sem állhat meg.*⁵⁸ A fogalom legtöbbször a vizsgált vádlotti, károkozó magatartás középpontba állítását szolgálja. Ez önmagában ugyan nem kifogásolható, hiszen a bíróságnak mégis csak a vádlott, károkozó magatartását kell elsősorban megítélnie. Viszont az ilyen fogalmak eltorzítják egy hátrányos eredmény bekövetkezésében szerepet játszó okok egymáshoz való viszonyát. *Amennyiben a bíróság elkülönít egy okfolyamatot és annak kezdetére a jogellenes magatartást teszi, ezzel eleve a legnagyobb súlyt tulajdonítja neki az eredmény előidézésében.*

A BH 1993. 7. ügyben egy közúti balesetben a vétlen járműben utazó egyik utas biztonsági öve a baleset pillanatában nem volt bekapcsolva, ezért a baleset során kiesett az autóból és halálos sérülést szenvedett. Úgy tűnik, hogy az alsóbb bíróságok a balesetet okozó vádlott jogellenes magatartása és a sértett halálos sérülése között nem találtak okozati összefüggést, a kiváltó oknak azt tekintették, hogy a biztonsági övet nem kapcsolta be.⁵⁹ Ezzel szemben a felülvizsgálati eljárásban eljáró bíróság a halálos eredmény okának a balesetet okozó vádlott jogellenes magatartását tekintette, míg a biztonsági övvel kapcsolatos szabálysértést csak közreható oknak.⁶⁰ A két álláspont összevetéséből látható, hogy az okfolyamat elkülönítése esetleges. A felülvizsgálatot végző bíróság álláspontjával szemben lehet úgy is tekinteni, hogy az okfolyamat kezdete az volt, amikor a sértett a baleset előtt, menetközben a biztonsági övét kikapcsolta, és a rákövetkező ütközés már csak *közreható* a gépjárműből történő kiesésben és a halálos eredmény bekövetkezésében.⁶¹

Nem az a probléma, hogy a bíróságok elsősorban a jogellenes magatartás oksági szerepét vizsgálják, hanem az, hogy *az okfolyamat erre alapított elkülönítése, és az ennek során használt fogalmak („kiváltó” ok) eltorzítják az okok egymáshoz viszonyított jelentőségét.*⁶²

⁵⁸ Ebben az összefüggésben a "kiváltó ok" kifejezést az oksági érvelésekben azonosított okfolyamattal összefüggésben vizsgálom. Ezzel szemben különálló problémát vet fel, amikor a pszichikai okozatosságnál vizsgálják a kiváltó okokat (pl. az indulati cselekményeknél).

⁵⁹ Legalábbis így értelmezte a Legfelsőbb Bíróság az alsófokú bíróságok álláspontját, ami ilyen formában nem áll meg. Mivel nehéz feltételezni, hogy a sértett a baleset nélkül egyszerűen kiesik a járműből, és az ráborul, így a baleset (tehát a vádlott jogellenes magatartása) nélkül nincs halálos eredmény, azaz a baleset szükségzerű feltétele (oka) volt a sértett halálának.

⁶⁰ BH 1993. 7. (B. törv. IV: 481/1991. sz.).

⁶¹ Az okfolyamat kezdetére vonatkozó viszonylagosság alátámasztására érdemes egy pillantást vetni a következő példára. A vádlottat emberölés büntetének kísérletében azért marasztalták el, mert két, nem életveszélyes nyaki szúrás ejtett sértetten; a bíróság a felelősség megítélésénél az önkéntes eredmény-elhárítást fogalmilag azért zárta ki, mert a két szúrással „a halálos eredményhez vezető folyamat el sem kezdődött” (azaz nem volt mit elhárítani), EBH2008. 1756. (Legf. Bír. Bfv. III. 673/2007.). Vajon ez lett volna a bíróság véleménye akkor is, ha a sértett kórházi ellátása során halálhoz vezető szövődmény lép fel? Vagy az okfolyamat elindulására csak az eredmény bekövetkezéséből, visszafelé következtethetünk?

⁶² Annak, hogy a megfogalmazásnak, és az okfolyamat kijelölésének milyen óriási szerepe van, mutatja az a megállapítás, hogy a kiváltó okokat eltérően kell értékelni és súlyozni az egyszerű közreható okoktól, I. BH 1987. 299. (B. törv. IV. 128/1987.). A gond csak az, hogy például ebben az ügyben sem határozta meg a bíróság azt az ismérvet, mely a kiváltó ok azonosítására szolgál más okokkal szemben, és azt az ismérvet, mely alapján meg kell különböztetni az egyes okok "súlyát". Polgári ügyben hasonló aggályokra nézve I. BH 1981. 204. (Legf. Bír. Pf. VI.30.751/1979.).

Ráadásul a kiváltó ok fogalma szemben áll a szükségszerűségi (*conditio sine qua non*) mércével is. Annak ugyanis az a lényege, hogy a következményhez vezető szükség-szerű feltételek egyenértékűek, és azok közül nem lehet az egyiket nagyobb súlyú oknak tekinteni, mint a másikat. Az elmélet azon alapszik, hogy az okok között nincs mennyiségi különbség: bármelyikük hiányzik, nem jöhetett volna létre az eredmény.⁶³ Az okozatosságon belül nincs értelme feltételezni, hogy az egyik ok hiányában „inkább nem jött volna létre” az eredmény, míg a másik ok hiányában kevésbé ez a helyzet.⁶⁴ (Ezt meghaladni, és az okokat a felelősség megállapítása végett megfelelően súlyozni nem az okozatosságon belül lehet, hanem a felelősség megállapításánál a többi törvényi tényál-lási elemmel szűrve meg az okokat, mint pl. bűnösség, felelősség, l. alább).⁶⁵

Álláspontom szerint, nem lenne szabad a jogellenes magatartást, mint okot az okfolyamatok szempontjából minősíteni („kiváltó” ok); a jogellenes magatartás egyszerűen „egyik oka” az eredménynek. Az okfolyamat kezdetének kiválasztása egyszerűen csak egy fikció, mert *minden ok mögött van egy másik ok* (R. W. Emerson). Az, hogy hová teszi a bíróság az okfolyamat kezdetét, már eleve előzetes elképzelést tükröz az ügy megítélését illetően.⁶⁶ Az ugyan természetes igény a bíróságok részéről, hogy valahol határt húzzanak az okok visszafejtésében, hiszen a *conditio sine qua non* mérce alkalmazása az okok szövedékével veszi körül az eredményt. Azonban *mind a „kiváltó ok”, mind az „okfolyamat megszakadása” mint ezen célt szolgáló érvelési forma meglehetősen bizonytalan, és fogalmilag ellentétes az alapul szolgáló, fenti okozatosító mércével.*

Az alábbiakban röviden, a fenti kétes érvelési fordulatok kiváltására szolgáló példaként, egy működő okszűrő elvre utalnék, amellyel az okfolyamat egy része kizárható az értékelésből: ez az, amikor *a vádlott vagy károkozó jogellenes cselekménye és az eredmény közé az okfolyamatban egy harmadik személy szabad és önkéntes magatartása ékelődik be.*⁶⁷

⁶³ Van ítélethely, ahol a bíróság kiemeli a feltételek egyenértékűségét, és ugyanott egyben az eredmény kiváltó okáról ír, l. Szegei Ítéletábrla Bf.II.394/2007/3., SZIT-H-BJ-2008-1.

⁶⁴ Éppen ezért nem értelmezhetőek az olyan ítélethelyek, hogy pl. a baleset "bekövetkezésében a sebesgőtállás és a sértett kivilágítatlan kerékpárral közlekedése lényegében azonos súllyal szerepelt." BH 1983. 473. (B. törv. IV. 527/1982.). Egyrészt a szükségszerű feltételek mércéje alapján, az eredmény előidőzésében minden szükségszerű feltétel egyenértékű ("azonos súlyú"), nemcsak ez a kettő; másrészt mi a mérce, amely elterő jelentőséget tulajdonít a bíróság az egyes okoknak?

⁶⁵ Ezért az imént hivatkozott ügyben a bíróság oksági érvelése legalább két szempontból aggályos. A *conditio sine qua non* mérce deklarált alkalmazása ellenére egyrészt kiváltó okról beszél, ami nem fér össze a szükségszerű feltételek egyenértékűségével; másrészt feltételez olyan helyzetet, amikor egy okozatnak csak egy oka van (ez utóbbi lehetetlen e mérce alkalmazásánál, l. alább).

⁶⁶ Ennek alátámasztására adalék egy másik ügy. A vádlott, a nála vendégeskedő és leittasodó sértett (munkatársát) a hideg este ellenére kivitte a háza elé és otthagya. A sértett halálának három okát állapította meg a szakértői vélemény: az ittas állapotot, a kihűlést, és a koponyasérülést (amelyről nem bizonyosodott be, hogy hol szerezte). A bíróság az okfolyamat kezdetének, kiváltó oknak azt tekintette, hogy a vádlott a sértettet kivitte a hidegre, bár a közreható oknak tekintett koponyasérülés (koponyaűri nyomás fokozódása) rendkívül jelentős tényező volt a halál beálltában, BH 1985. 6. (Legf. Bír. Bf. III. 574/1984.). Itt különösen látszik, hogy az okfolyamat kezdetének meghatározása mennyire esetleges: az okfolyamat kezdetének akár a koponyasérülést, akár a leittasodást is lehetett volna tekinteni, és a vádlott magatartására visszavezethető lehűlést, pedig "közreható oknak".

⁶⁷ Már a feltétel-egyenértékűségi elmélet egyik jeles képviselője *Liszt* is ebből indult ki, idézi IRK ALBERT: *A magyar anyagi büntetőjog*. Pécs, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1928. 173. A doktrínára l. még pl. HONORÉ, 47–48. Nyilvánvalóan más tényezők is lehetnek, amelyek alkalmasak a nemzetközi gyakorlatban az okfolyamat egy részének kizárására, ezekkel itt nincs módom foglalkozni (pl. bizonyos erőhatalom, vagy más rendhagyó események), l. pl. SZALMA, 415–416., HART – HONORÉ, 162–185.

3. Az okfolyamat egy részének kizárása: harmadik személy szabad, önkéntes magatartása, avagy a „Lucrezia Borgia-felállás”

Az elv azon alapul, hogy a büntetőjogi vagy magánjogi kártérítési felelősség vizsgálatánál értékelendő okfolyamat fókuszában elsősorban emberek magatartása áll, akik szabadon cselekszenek vagy éppen tartózkodnak a cselekvéstől, és így külvilági változásokat hoznak létre vagy azok létrejöveteléhez járulnak hozzá.⁶⁸ Amennyiben az okfolyamatban valakinek szabad és önkéntes magatartásával találkozik a bíróság, a jogi értékelés folyamán felmerülhet az okfolyamat megelőző részének kizárása a vizsgálat köréből akkor is, ha ott az eredménnyel oksági viszonyban lévő jogellenes magatartás mutatkozik.⁶⁹ (A harmadik személy lehet maga a sértett, károsult, vagy egy másik, azokon kívüli, esetleg az eredményért felelőssé tehető személy).

Az alapproblémát a „Lucrezia Borgia-felállás” érzékelteti. *Donizetti* Lucrezia Borgia c. operájának második felvonásában *Lucrezia Borgia*, aki ekkor éppen a ferrarai herceg felesége, a Borgiaék címerének megcsúfolása miatt egy egész velencei asztaltársaságot megmérgezett. Mikor megjelent a helyszínen, akkor látta, hogy az ő fia (Gennaro velencei nemes) is jelen van. Ellenmérget ajánlott fel neki, mely megmenthette volna, azonban a fia visszautasította, már haldokló társai iránti szolidaritásból. Az alapprobléma, hogy a fiú önkéntes elhatározása, mentesíti-e a címszereplőt a fia halála miatti felelősség alól, arra is tekintettel, hogy ő mérgezte meg. Ki lehet-e zárnivaló az okfolyamatot a megítélésből a fiú döntésének pillanatáig, (ezzel a mérgezés tényét is)? Jóllehet, itt sincs szó az okfolyamat megszakadásáról, hiszen a mérgezés minden józan mérlegelés szerint szükségszerű feltétele volt a fiú halálának, azonban védhetőnek tűnik, hogy egy szuverén emberi döntés kizárja a megelőző eseményeket a felelősség mérlegeléséből.

Ennek az oksági mintázatnak sok árnyalata van. A következőkben inkább csak megjegyzések formájában jelzem a kérdeményes, főbb eszmei törésvonalakat, semmint mélyebb elemzésekbe bocsátkoznék.

(1) A harmadik ember önkéntes és szabad magatartására vonatkozó érvelési fordulat nem az okozati összefüggést szakítja meg, hanem egy részének figyelembevételét zárja ki, tehát okszűrő jellege van.⁷⁰ (Ez még akkor is így van, ha esetenként okozati kapcsolat sem bizonyítható vagy valószínűsíthető a jogellenes magatartás és harmadik személy cselekedete között). Éppen ezért, ilyen esetekben az okozati összefüggés felelősségi alapként szolgálhat, ha az elv alkalmazását mellőzi a bíróság: például magánjogi kártérítési igényt elbírálván, belga bíróságok következetesen alkalmazzák a *conditio sine qua non* mércét, és nem mentesítik a felelősség alól a károkozót, akkor sem, ha harmadik személy „könnyen” elháríthatta volna a kárt.⁷¹ Érdekes ugyanakkor, hogy a doktrínát alátámasztani látszik a magyar büntetőjogban (is) a felbujtás jogintézménye. E nél-

⁶⁸ Ugyanis az oksági viszony lényege léttani értelemben is valamiféle (nehezen azonosítható) hatásban keresendő, l. pl. IRK, 161.

⁶⁹ Ez az elv általános megfogalmazása; a konkrét érvényesítési feltételek igen bonyolult rendszert alkothatnak, a *common law*-ra nézve l. pl. HART – HONORÉ, 136–162.

⁷⁰ Sajátos megoldás is van a magyar gyakorlatban: a szerződő fél önálló döntése nem kizárja az okozati lánc azt megelőző részének figyelembevételét, hanem "távolíva" teszi az összefüggést, l. Fővárosi Ítéletábrla 6 Pf. 21.040/2008/3.

⁷¹ Pl. Cour de Cassation, 10 Oct. 1984, *Pas.belge* 1985. I. 197., idézi VON BAR, CHRISTIAN: *The Common European Law of Torts*. (Volume Two) Oxford, Oxford University Press, 2000. 458.

kül, az okozati összefüggést figyelembe véve, a felbujtó akár társtettesnek is minősülhetne, ugyanis az okfolyamatnak maga is részese, maga is okozta az eredményt.⁷²

(2) Az esetek megoszlának azon a körülményen, hogy az okfolyamatban önkéntes magatartást tanúsító, szóban forgó harmadik személy maga a sértett, károsult, vagy pedig más személy (akinek a felelőssége is felmerülhet). *Lucrezia Borgia* esetében azért jönnek elő élesen a probléma körvonalai, mert maga a sértett tudatosan tartózkodott attól, hogy a mérgezés következményeit elhárítsa, és passzivitása a halálához vezetett (tehát egyértelmű a jogellenes magatartás és a halál közötti oksági viszony, és ugyanilyen egyértelmű a sértett döntése, hogy passzív marad).

(3) Fontos, de általánosságban el nem dönthető kérdés, hogy *mikor tekinthető önkéntesnek egy magatartás*, tekintettel arra, hogy részben mindenképpen a jogellenes magatartás által teremtett feltételek keretei között nyilvánulhat meg. Az önkéntesség korlátainak a való életben megszámlálhatatlan változata lehetséges. Csak példaként: egy német bíróság szerint nem önkéntes és szabad ez a magatartás, ha a károkozó a jogellenes magatartásával olyan kárt vagy veszélyt idézett elő, amelyben *harmadik személynek jogi vagy erkölcsi kötelezettsége keletkezik* élet, egészség vagy vagyoni javak védelmére; tehát az alperes felelt a harmadik személy mentőkísérletéből eredő további, közvetett kárért is.⁷³ Aligha önkéntes és szabad a magatartás, ha a harmadik személy kellő információ hiányában hozza meg döntését, és a károkozó kötelezettsége lett volna a tájékoztatást megfelelően megadni.⁷⁴

(4) Nehezen osztályozhatók az esetek a jogellenes magatartás és harmadik személy önkéntes magatartása között fennálló viszony jellege alapján. Van, amikor a *jogellenes magatartás egyszerűen csak alkalmat biztosít* egy olyan önkéntes magatartásnak, mely miatt bekövetkezik a hátrányos eredmény, így az okozatosság fennállása is bizonytalan. A Reichsgericht egy 1902-es ügyében, a kikötőt elhagyó gőzhajóról egy utas megpróbált kiugrani a partra, de közben halálos balesetet szenvedett. Az ugrást az tette lehetővé, hogy a hajó korlátját szabálytalanul nyitva hagyták. A bírói döntés az okozati összefüggés értékelésénél kizárta a hajó személyzetének mulasztását, mert az utas önkéntes cselekménye volt a számbajövő ok.⁷⁵ Más esetekben a külső jelekből következtethetően *valamilyen közvetlen és határozott okozati kapcsolat megállapítható* a jogellenes magatartás és a harmadik ember cselekménye között, de a hatás mértéke, a dolog természete miatt kérdéses. Ilyen eset volt, amikor a személygépkocsi tulajdonosa rövid időn belül öngyilkosságot követett el, miután látta, hogy szeretett gépjárművében komoly kárt okoztak.⁷⁶

(5) Egy magatartás önkéntességének határesetei átnyúlnak a pszichikai okozatosság területére. (A harmadik személy magatartása attól még lehet önkéntes és szabad, ha bizonyos mértékig azonosítható az okozati összefüggés a vádlott vagy károkozó jogelle-

⁷² IRK, 173.

⁷³ MESZLÉNY, 287. A francia magánjogi kártérítési gyakorlatban hasonló tendencia figyelhető meg: nem szabad és önkéntes a harmadik személy cselekvése (és így nem zárható ki az okfolyamat megelőző része), ha a személy kötelezettség-érzetből cselekszik, pl. Cass. req. 4 Dec. 1940., Gaz.Pal. 1940.2.328., idézi HONORÉ, 43.

⁷⁴ Fővárosi Ítéletábrla 7. Pf.20613/2010/64., FIT-H-PJ-2010-910., ahol a beteget nem szabályszerűen tájékoztatták, és az visszautasított egy diagnosztikai vizsgálatot, amely az ellátásában késedelmet okozott, így túlélési esélyeit csökkentette. (A határozatban nem vetődik fel az okfolyamat részbeni kizárásának doktrínája.)

⁷⁵ Träger nyomán idézi MESZLÉNY, 286–287.

⁷⁶ Belga jogeset: Brussels 19 Feb. 1987, *Pas.belge* 1987. II. 104., idézi VON BAR, 459. (a kár előidézőjét nem találta a bíróság felelősnek az öngyilkosságban).

nes magatartásával). Jellemzően nehéz okozatossági határesetek az öngyilkossággal végződő ügyek, mint amilyen az előző pontban is látható. *Szophoklész* *Antigoné* c. drámájában a Kreón király által bezárattott *Antigoné* öngyilkosságot követett el, aztán kedvese Haimón (Kreón fia) ezt látván maga is öngyilkos lett, mire Eurüdiké (Haimón anyja és Kreón felesége) ugyancsak önkézzével vetett véget életének.⁷⁷ A mindennapi gondolkodás alapján lehet ugyan állítani, hogy Eurüdiké halálának oka maga Kreón volt, aki halálra íteltette és bezáratta *Antigonét*, azonban a követhetetlen pszichikai okozatossági láncot látva ez a következtetés már korántsem látszik könnyen megalapozhatónak. A kulcskérdés, hogy amennyiben van is oksági lánc, a nagyrészt Kreón által teremtett körülmények között lehet-e szabad és önkéntes cselekvésről beszélni. Hasonlóan, lehet-e *Othello* öngyilkosságát szabad és önkéntes magatartásnak tekinteni, vagy Jago meszterkedései miatt nem tekinthető annak?⁷⁸ A rágalmozás által teremtett körülmények alapján már kimutathatóvá válhat olyan mértékű okozatosság, és ezáltal befolyásolás, amely megfosztja a magatartást az önkéntes jellegétől. Legalábbis az egyik bécsi bíróság kártérítést ítelt meg egy megrágalmozott nőnek, akinek férje a rágalmozás miatt először „idegbeteg”, majd öngyilkos lett.⁷⁹

(6) Ennek az okszűrő elvnek számos korrekciós tétele működhet az egyes jogrendszerekben. Például a büntetőjog korlátok közé szorítja, hiszen a megelőző pszichikai bűnsegédi magatartás törvény alapján nem zárható ki az okfolyamat értékelésekor, noha utána az elkövető akár önkéntes és szabad elhatározásból is elkövetheti a bűncselekményt.⁸⁰ Hasonlóan nem zárható ki az okfolyamat megelőző része, ha a vádlottnak vagy károkozónak jogi kötelezettsége lett volna a harmadik személy önkéntes és szabad (egyben jogellenes) cselekvését megakadályozni,⁸¹ vagy ehhez a döntéshez információt szolgáltatni.⁸²

4. Az okok súlyozása: a mindennapi ésszerűség a logika ellen

A szükségszerűségi (*conditio sine qua non*) mércét alkalmazó bíróságok is gyakran rákényszerülnek az okok „súlyozására”. Erre a jogszabályok is rákényszerítik őket, például a büntetőjogban a többes közreműködés esetén az arányos büntetékiszabás, vagy a magánjogban a kármegosztás, a károsult közrehatásának mérlegelése. Minderre ráerősít az a tény, hogy a mindennapi gondolkodásban az eredményhez vezető okokat amúgy sem érzékeljük egyenlő súlyúaknak: *Finkey* szerint tapasztalati tény, hogy valamely eredmény tényezői nem mind egyenlő erejűek.⁸³ Kérdés, ez mennyiben egyeztethető össze a magyar bíróságok által deklaráltan általánosan alkalmazott feltétel-

⁷⁷ SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné*.

⁷⁸ SHAKESPEARE, WILLIAM: *Othello, a velencei mór*.

⁷⁹ A példát hozza, DEZSŐ, 214.; viszont ugyanez a bíróság nem ítelt meg kártérítést az apának, akinek a lányát elcsábították, teherbe ejtették, és emiatt öngyilkos lett.

⁸⁰ Ezzel összefüggő okozatossági kérdésekre l. pl. ANGYAL, 282.

⁸¹ Az adott francia jogesetben egy céllövölde alkalmazottjának meg kellett volna akadályozni, hogy a szolgáltatást igénybe vevő szabálytalanul lövöldözzön, Cour Paris, 18. Feb. 1946., D. 1947, 285., idézi HONORÉ, 43.

⁸² L. előzőleg, Fővárosi Ítéletábla 7. Pf.20613/2010/64., FIT-H-PJ-2010-910.

⁸³ FINKEY, 250.; már *John Stuart Mill* is utal arra, hogy sokszor azt tekintjük ösztönösen oknak az eredmény számtalan előfeltétele közül, amely a legszembetűnőbb, amelynek nélkülözhetetlenségét ki akarjuk emelni, MILL, 10.

egyenértékűségi elmélettel, illetve az alapját képező szükségszerűségi (*conditio sine qua non*) mércével. Ennek ugyanis lényege, hogy egy eredmény szükségszerű feltételei logikai értelemben egyenlő értékűek az eredmény létrehozásában, mert egyik a másik nélkül nem hozhatja azt létre. Az ilyen értelemben egyenlő feltételeket lehet-e (más értelemben) egyenlőtlen súlyúaknak tekinteni?⁸⁴

Amennyiben a súlyozás az okozatosság keretében történik, az egyben a szükségszerűségi mérce elvetését is jelenti, mert az oki jelleg szempontjából nem egyenlően méri az eredmény előzményeit. Azonban kérdés, hogy *elválasztható-e az okok súlyozása az ok oki jellegétől*. Elvileg igen. Úgy tűnik, hogy az okok súlyozása akkor nincs összhangban a szükségszerűségi (*conditio sine qua non*) mércével, amennyiben az eredmény előidézésében tulajdonít a mérlegelés különböző súlyt az okoknak.⁸⁵ Amennyiben az okok súlyozása máson alapul (felróhatóság, bűnösség, stb.), nem sérti az alapul fekvő okazonosító mércét, mert ez már kilép az okozatosság köréből pl. a polgári jogban I. a Ptk. 344. § (1) bekezdését. Itt azonban a magánjog és a büntetőjog, valamint ezeken belül is a különböző felelősségi alakzatok szétartó irányt vesznek.⁸⁶ További alapos elemzést kíván, hogy az egyes területeken mennyiben lehet (ha lehet) elvonatkoztatni a súlyozásnál a feltételek egyenértékűségétől anélkül, hogy nagyobb ellentmondás maradna a gyakorlatban. Amennyiben ez a tételes jogszabályok alapján nem lehetséges (pl. kármegosztásnál), akkor az adott vonatkozásban ellentét áll fenn a tételes jog és a szükségszerűség alapuló okazonosító mérce alkalmazása között.

A súlyozási igény vagy kényszer megmutatkozásakor a bíróságok legtöbbször visszacsúsznak az okokat a maguk konkrétságukban és viszonylagosságukban értékelő, de már meghaladottnak vélt *Übergewichts*-elméletekhez, melyek a newtoni mechanika fogalomrendszerét használva a feltételek hatásfoka és működési iránya szerint próbálják azonosítani az okokat (pl. *Birkmeyer* hatóerő-elmélete).⁸⁷ A bíróságok metaforikus szóhasználat is a mechanika fogalmait tükrözi (a magatartás *súlya*, *túlnyomó* felelősség, a *közrehatás mértéke*).⁸⁸

A fenti, levegőben lévő ellentmondás mellett itt érdemes rámutatni az okok súlyozásának egy fontos sajátására is. Az okok súlyozása érthetően a bíróságok mérlegelési hatáskörébe tartozik, viszont a súlyozásnak nincs szilárd alapja és alkalmazható érdemi

⁸⁴ Amennyiben az okok azonosításnál a szükségszerűségi (*conditio sine qua non*) mérce alkalmazását feladjuk, a probléma eltűnik, de ma a magyar bíróságoknál ez az általánosan alkalmazott okazonosító mérce.

⁸⁵ Az előbbieken idézett azon ítélethely, amely szerint a baleset "bekövetkezésében a sebességtúllépés és a sértett kivilágítatlan kerékpárral közlekedése lényegében azonos súllyal szerepelt" (BH 1983. 473. B. törv. IV. 527/1982. – kiemelés a szerző által), üti a *conditio sine qua non* mércét, mert ebben az összefüggésben *szükségszerűen egyenlő súlyú a két tényező*.

⁸⁶ A polgári jogban például a Ptk. 340. § (károsult hozzájárulása a kár bekövetkeztéhez), és az ezt értelmező 36. PK állásfoglalás, valamint a 344. § (többek károkozása), és a (3) bekezdésének értelmezését végző 37. PK állásfoglalás, különösen fontos e tekintetben.

⁸⁷ IRK, 164. Ezen elméletek a *conditio sine qua non* mérce és a valószínűségi mérce (regularitás) mellett a harmadik jelentős irányt képezik az okazonosításnak a jogban (*individualizált okazonosítás*).

⁸⁸ Ez nem lenne feltétlenül szükséges: a *conditio sine qua non* mércét és az individualizált mérlegelést hátrahagyva, az okok súlyozásának szempontja lehetne például, hogy az egyes, összemérendő magatartások mennyiben fokozzák *in abstracto* az eredmény bekövetkeztének veszélyét, vagy éppen bekövetkezésének valószínűségét; hogy az összemérendő magatartások morális vagy társadalmi szempontból mennyire kifogásolhatóak stb.; I. HONORÉ, 93.

mércéje. Mindössze a konkrét ítélet *ad hoc* érvelése dönt a súlyozás meggyőző erejéről, azonban annak megalapozottsága nehezen ellenőrizhető, mert nincs mihez mérni.⁸⁹

A mélyebb elemzést mellőzve, érdemes ezt illusztrálni a polgári jog területéről. A BH 2008. 61. ügyben az alperes gépjárművezető nem figyelmeztette utasát a biztonsági öv becsatolására, baleset következett be, és az utast jelentős kár érte. A jogerős ítélet 50%-50% arányú kármegosztást alkalmazott, a felülvizsgálat során ez 80%-20% arányra módosult az alperesre terhesebben, mert a közlekedési szabályok szerint el sem indulhatott volna az öv becsatolása nélkül.⁹⁰ Nyilvánvaló, hogy egyik magatartás sem vezetett volna a kárhoz önmagában. Mi alapján lehet súlyozni?

A bíróságok a hagyományoknak megfelelően „közrehatásról” beszélnek (pl. a Ptk. 340. §-át vagy 344. § (3) bekezdését alkalmazván), így az *okoknak hatóerőt tulajdonítanak* (még hozzá eltérő hatóerőt) az eredmény létrehozásában. Ez ellentétes a *conditio sine qua non* mércével, de összhangban van a hétköznapi szemlélettel.⁹¹ Dezső szerint is, az *eredményt előidéző tényezők* nem egyenrangúak, hanem közöttük fokozatok különböztethetők meg.⁹² Az viszont nem világos, hogy ez a súlyozás vagy megkülönböztetés milyen érdemi mérce szerint történik.

A fenti ügyben a bíróság a Ptk. 340. § és 345. § alkalmazásával, azért változtatta meg az arányokat és állapította meg felperes túlnyomó felelősségét, mert el sem indulhatott volna a gépjárművel a közlekedési szabályok szerint. Viszont ez mennyivel „súlyosabb” tényező, mint az, hogy az utasnak be kellett volna kapcsolnia (akár magától is) a biztonsági övét, ugyancsak a közlekedési szabályok szerint? Nem azt állítom, hogy a 80%-20%-os arány esetleg helytelen lenne (ugyanis nincs mérce, ami alapján ezt állíthatnám), hanem azt, hogy a súlyozás elvi alapjai bizonytalanok. Itt elértük azt a pontot, ahol az arányok tekintetében szabályok már nem vehetők ki. Nem véletlen, hogy a bíróságok – amennyiben a közrehatás megállapítható – *sokszor 50%-50%-os arányt állapítanak meg*, tulajdonképpen a feltétel-egyenértékűségi elmélettel összhangban (ez fokozott felelősségnél is működik).⁹³

⁸⁹ Természetesen az még nem érdemi mérce, hogy pl. a polgári jogban a 37. PK állásfoglalás a Ptk 344. § (3) bekezdésének alkalmazásánál a felróhatóságot igyekszik megtenni a súlyozás alapjának (a felróhatóságon alapuló felelősségnél), míg a fokozott felelősségnél a "tevékenység fokozott veszélyességét".

⁹⁰ Legf. Bír. Pfv. III. 20.091/2006.

⁹¹ A Ptk. 344. § (3) bekezdését értelmező 37. PK állásfoglalás kiváló példája a problémának. A végső következtetése (nagyon helyesen) az, hogy nem a károkozó magatartást kell súlyozni, hanem a magatartáshoz kapcsolódó felróhatóságot. Ezt viszont nem tudja összeegyeztetni azzal, hogy a törvényszöveg "közrehatásról" beszél, aminek önmagában semmi köze nincs a felróhatósághoz. Az ellentmondás attól nem tűnik el, hogy a magatartáshoz kapcsolódó felróhatóság mértékét átfogalmazza a "közrehatás felróhatóságává".

⁹² DEZSŐ, 213. és 215., l. még FUGLINSZKY, 152. Ez ugyanakkor logikai zsákutca: az elkövetőhöz képest hány százalék a zongorázó áldozat "közrehatása" saját halálának előidézésében, aki Rahmanyinov c-moll prelűdjének lejátásakor saját maga hozta működésbe a gyilkos által a zongora szerkezetéhez kötött revolvert? (NGAIO MARSH: *Overture to Death*). Magánjogi kártérítési igénynél a súlyozás nyilvánvalóan nem valamely tényező (magatartás) hatásán, hanem pl. a felróhatóságon alapulhat.

⁹³ Pl. amikor a gépjármű vezetője az elé hirtelen és szabálytalanul kikanyarodó járművet megpróbálván kikerülni, súlyos vezetéstechnikai hibát vétett, ami hozzájárult a baleset súlyosságához, BH 2007. 409.; vagy amikor a súlyosan ittas hajléktalan rátámadt két rendőrré, és a szükségtelen mértékű gumibothasználat folytán elveszti látását egyik szemére (itt nem kármegosztás, hanem a nem vagyoni kártérítési igény felének megítélése), EBH 2001. 414. (Legf. Bír. Pfv. V. 22. 897/1994.); pl. amikor felperes a vasúti vagon tetejére mászva áramütést és maradandó fogyatékoságot szenvedett (megjegyzendő, itt viszont az elsőfokú bíróság állapított meg először 80%-20% arányú felelősséget az alperes terhére), EBH 2004. 1026. (Legf. Bír. Pfv. III. 24.900/2002.).

III. Az okozatosság közvetett jellege

Az okfolyamat fogalma eleve feltételezi, hogy az okok egymásra következnek, tehát az egyik ok időben távolabb van az eredménytől, mint a másik, és ugyanakkor e folyamatban az egyik ok csak másik okon, vagy más okokon keresztül fejt ki hatását az eredményre. Az okozatosság közvetett mivoltának ott van jelentősége, hogy például a büntetőügyekben enyhítő körülmény, ha a vádlott csak közvetetten okozza az eredményt. A magánjogban a közvetett oksági kapcsolat kizárhatja a felelősséget.⁹⁴ A közvetett okozatosság kezelése bizonyos szükségszerű problémákkal jár a joggyakorlatban.

1. Közvetett és közvetlen okok, avagy mi minősül „egy oknak”?

Az okfolyamatok modelljében gondolkodó bíróság számára kulcskategória az ok közvetlensége vagy közvetettsége. A magyar bírói joggyakorlatban az oksági érvelésekben leggyakrabban használt fogalmak között van. Az okfolyamat az izolált körülmények (okok és okozatok) időbeli elrendezését is magában foglalja. Egy ok közvetett jellegét az alapozza meg, hogy az ok és a következmény közé más okok is belépnek, amelyek nélkül a következmény nem következne be. Az időben távolabbi, közvetett ok oksági jellegét az alapozza meg, hogy alkalmat teremt további okok belépéséhez, nélküle más, időben rákövetkező okok nem léphetnének be az okfolyamatba; ezáltal válik szükségszerű feltétellé az eredmény bekövetkezésében.⁹⁵

A közvetlen és közvetett okok megkülönböztetése az okozatosság egy lényeges problémáját hozza elő, nevezetesen, hogy mi egy ok.⁹⁶ Ez persze felveti, mikor közvetett egy ok. A születés után magukra hagyott újszülöttek eseteinél gyakran olvasni olyat az ítéletekben, hogy a halál oka a kihülés volt.⁹⁷ Milyen oknak minősül akkor az anya magatartása, amellyel kitette az újszülöttet a kihülésnek? Amennyiben okozati láncban gondolkozunk, ez csak közvetett ok lesz? Minden „ok” mint körülmény, tényező felbontható részekre, így minden ok felbontható konkrét okokra. A kihülés mint ok is felbontható olyan történésekre, amely élettani fogalmakkal írja le akár a szervezet, akár az egyes szervek, akár a sejtek szintjén a halál beálltát. Az így azonosított okok megint okozati láncba rendezhetők a kihülés általánosabb fogalma alatt. Ekkor relatívvá válik,

⁹⁴ L. az I. pontban hivatkozott eseteket, pl. Debreceni Ítéltábla Pf. II. 20.435/2007/4., DIT-H-PJ-2007-53., vagy a távoli összefüggés irrelevanciájára I. Györi Ítéltábla Pf. III. 20.385/2009/4., GYIT-H-PJ-2010-130. Már a római jogban is más kereset volt a közvetett okozóval, mint a közvetlen okozóval szemben, I. D. 9. 2. 7. 6. (Ulpianus).

⁹⁵ L. pl. kifejezetten BH 2000. 198., Legf. Bír. Pfv.X.21.612/1999. Arról, hogy egy ok miképpen hat (okoz valamit) egy másik okon keresztül (transzitivitás), I. HUORANSZKI FERENC: *Távolba ható okok*. Magyar Filozófiai Szemle 2010/3. 98.

⁹⁶ A bírói gyakorlat nyomán itt eleve feltételezem, hogy okon rendszerint az eredmény „egy” szükségszerű feltételét értjük. Ez a terminológia összeomlik, ha elfogadjuk John Stuart Mill nézetét, hogy egy eredmény oka nem egy szükségszerű feltétel, hanem a szükséges előfeltételek összessége, MILL, 10. és 17–18., ugyancsak pl. DEZSŐ, 212., ANGYAL, 95. (Megjegyzendő, hogy a feltétel-egyenértékűség elmélet egyik alapítója, von Buri is Mill tételéből indult ki, I. IRK, 172.) Ugyanis egy szükséges feltétel nem válhat egy eredmény okává, más szükségszerű feltételek léte nélkül. Tehát egy szükségszerű feltételt nem lehetne önmagában, elszigetelve oknak tekinteni, I. MARTON, 122–123. Ez az ellenvetés elméletileg megingatja a *conditio sine qua non* mércére épülő elméleteket, de a joggyakorlatban ettől még a mérce működik, és a következőkben nem is erre a problémára helyezem ki a kérdést.

⁹⁷ Pl. BH 1990. 127. (Legf. Bír. Bf. II. 652/1979.).

hogyan lesz közvetlen ok és mi lesz közvetett ok.⁹⁸ Az eredmény beállását jelentő okozatosság leírásának részletessége tehát döntő abból a szempontból, hogy miképpen állítja fel a bíróság az okozati láncot.⁹⁹

Mivel valamely ok leírását szolgáló egy-egy fogalom (az előbbieken „kihülés”) önmagában is felbontható okozati láncot képező körülményekre, a közvetlen ok fogalma relatívvá válik. Amennyiben a közvetlennek gondolt okot leíró fogalmat is felbontjuk, egy emberi magatartás is közvetett okká válhat. A BH 2000. 189. ügyben az I. r. vádlott a sértettet fejbe lőtte, aki azonnal meghalt.¹⁰⁰ Lehet-e azt állítani, hogy a sértett halálának közvetlen oka a vádlott magatartása volt (ti., hogy meglőtte a sértettet), amikor a bíróság megállapítása szerint a halált közvetlenül a lövések következtében elszenvedett „durva agyrongcsolódás” okozta? Formailag e megállapítással a vádlott már csak közvetett oka lett a halálos eredménynek, ami elvileg enyhítő körülmény. Magát a lövést mint egy cselekvést leíró általánosabb fogalmat is fel lehet bontani okozati láncra (pl. a sebesülésnek lehet az oka a lövedék mozgás vagy energiája, lehet az oka a lőfegyver vagy azon belül valamely alkatrész működése, amely lehetővé teszi a lövést). A sérülés vonatkozásában a „durva agyrongcsolódás” is felbontható annak leírására, hogy milyen különböző élettani folyamatok zajlottak le, illetve álltak le ennek következtében a halál beálltakor.¹⁰¹

Mindenesetre a bírói gyakorlatban nem látszanak olyan szabályok, melyek az okozatosság leírásának absztrakciós szintjét behatárolnák abból a célból, hogy ezáltal egy ok közvetlensége is behatárolható lenne.

2. A közvetettség mibenléte és viszonylagossága

A fentiekből látható, hogy a közvetett ok fogalma relatív, nagyban függ attól, mit értünk egy okon egy adott tényállásban, és tulajdonképpen szinte minden esetben megállapít-

⁹⁸ Pl. Legf. Bír. Bfv. IV. 489/1997/3., LB-H-BJ-1997-1.

⁹⁹ A fenti problémát nem oldaná meg, ha a jogban az okok körét csak emberi magatartásokra korlátoznánk, ahogy *Békés* vagy *Marton* teszi, BELOVICS ERVIN *et al.*: *Büntetőjog általános rész.* (Szerk. BUSCH BÉLA) Budapest, HVG-ORAC, 2009. 137. és MARTON, 127. Egyrészt a határozatokban foglalt érvelések nem csak emberi magatartást tekintenek oknak, másrészt ez léttani értelemben sem állna meg (természeti körülmények – villámlás – okai lehetnek más körülményeknek, hátrányos eredményeknek, és a jogi felelősség behatárolásában is szerepük van), I. SZALMA, 54. vagy I. erre még HONORÉ, 35. Például az egyik ügyben a vádlott úgy okozott halálos sérülést a sértettnek, hogy a sértett által lefogatott kutyaába akart sztrichnines injekciót szűrni, de a kutya megmozdult, az injekció az áldozat kezén sérülést okozott, és a méreg egy része a szervezetébe jutott, BH 2001. 209. (Legf. Bír. Bf. IV. 1206/2000/3. A kutya mozdulata természetesen irreleváns a felelősségi alap szempontjából, de az okozati láncból aligha lehet kihagyni. Hasonlóan, a *Digesta* egyik példáját véve, amennyiben valaki megijeszti a rabszolga lovát, és az beledobja a folyóba (egyben halálát okozva), az állat mozdulata ugyancsak oka lesz a halálos eredménynek, D. 9. 2. 9. 3). (*Ulpianus*). Ráadásul, az *emberi magatartás behatárolása is bizonytalan*. Például a munkahelyi balesetben elszenvedett csigolyatöréssel a munkavállaló kórházba került, és bár a sérülés nem volt halálos, az alkoholfogyasztásból eredő szervi elváltozásokkal és az alkohol-elvonásos tünetekkel együtt, halált okozott. A bíróság nem zárta ki a munkáltató felelősségét, de 60%-os munkavállalói közrehatást állapított meg a kárban, Legf. Bír. Mfv. 10.944/2009/2., LB-H-MJ-2010-149. Itt „emberi magatartás” volt-e a sértett általános egészségi állapota, amely közvetlenül oka volt a halálának?

¹⁰⁰ BH 2000. 189. (Legf. Bír. Bf. III. 498/1999.).

¹⁰¹ Egy ügyben a megállapítás, hogy a vádlott bántalmazása okozta a sértett halálát, olyan oksági kapcsolatot jelöl, amelyet maga a bíróság bontott fel: vádlotti magatartás – csonttörések – műtét – bakteriális fertőzés – tályogos gyulladás – toxikus sokk – halál, I. Legf. Bír. Bfv. II.340./2007/5., LB-H-BJ-2007-7.

ható lenne.¹⁰² E viszonylagosság nem azt jelenti, hogy a közvetett okozatosság fogalmát fel kellene adni: ez egy oksági mintázatot tükröz, melyben *egy ok – legalább részben – a másikon keresztül hat.*¹⁰³ Viszont *tisztában kell lenni a fogalom értékének viszonylagosságával.*¹⁰⁴ Lehet vitatni ugyan a közvetettség fogalmának hasznosságát ebben az összefüggésben,¹⁰⁵ azonban a bírói gyakorlat mutatja, hogy az időben egymásra következő okoknál a leghasználhatóbb és legegyszerűbb, az okfolyamat fogalmához elkerülhetetlenül kapcsolódó modellről van szó.¹⁰⁶

(1) Mivel *a fogalom értéke egyszerűsége és használhatósága, másrészt gyengéje a viszonylagossága*, valószínűleg nem ér gyakorlati célt, ha túl sok elmélettel töltjük meg. Például a magánjogban *Grosschmid* a közvetett okozatosságnak négy fajtáját különbözteti meg,¹⁰⁷ de erre azért kényszerül rá, mert a közvetettséget többértelműnek fogja fel. Pedig érdemes egyszerűen abból kiindulni, hogy közvetett okozás az, amikor egy ok az időben később ható másik okon keresztül hat (*transzitivitás*). Ekkor mindegy, hogy a közvetett ok a közvetlen(ebb) ok közvetlen oka-e („*filiatív közvetettség*”),¹⁰⁸ vagy a közvetett ok léte csak alkalmat ad arra, hogy a közvetlen(ebb) ok kifejtse hatását, de annak nem közvetlen oka („*cumulatív közvetettség*”),¹⁰⁹ vagy a közvetett ok által előidézett közvetlen(ebb) ok önmaga is valakinél beálló hátrányos eredményt (kárt) képez, de ez egyben oka egy másik személynél beálló további kárnak („*érdekeltségi közvetettség*”).¹¹⁰

(2) A gyakorlatban a közvetettség fogalmának bizonytalanságai időnként előjönnek. (i) Állandó kérdés, hogy a bíróságok kifejezetten *számot vetnek-e a közvetettséggel a felelősség mértékének megállapítása során, és a közvetettséget, annak fokát milyen ala-*

¹⁰² Erre utal már ANGYAL, 100. A római klasszikusok ugyancsak megszenvedtek a közvetlenség és közvetettség viszonylagosságának problémájával (például a *lex Aquilia* meglehetősen merev szabályai miatt). Így rákényszerültek, hogy ma már aligha tartható megkülönböztetéseket tegyenek: például *Labeo* szerint más keresetet ad a jog azzal szemben, aki valaki másnak beadja a mérget (közvetlenség), és megint más keresetet azzal szemben, aki az áldozat kezébe adja azt, hogy aztán bevegye (közvetettség), I. D. 9. 2. 9. pr. (*Ulpianus*).

¹⁰³ Ebből a leírásból következik, hogy az okozatosság kérdéskörének két rendkívül érdekes problémája a közvetett okozatossághoz kapcsolódik. Egyrészt a *mulasztás kérdése*, amelynél ugyan vitatott, hogy lehet-e ok, viszont ha vélelmezzük, hogy igen, akkor az csak közvetett ok lehet, I. pl. FINKEY, 254. Másrészt az okozatosság elkülönülő és sajátlagos területként a *pszichikai okozatosság*, amely eseteinek nagyobb és érdekesebb része ugyancsak közvetett okozatosság, I. pl. EÖRSI, 139–142. E két kérdéskörrel a jelen keretek között nem tudok külön foglalkozni.

¹⁰⁴ A közvetettség más vonatkozásban is viszonylagos (nem csak az egy ok mibenlétének határozatlansága miatt): tartalmilag a különböző jogrendszerek mást és mást érthetnek alatta. Ott, ahol csak a *közvetlen okozati kapcsolat a felelősség feltétele*, más ennek a tartalma, mint máshol; I. pl. az Európai Unió kártérítési jogát pl. C-472/00 P Bizottság v Fresh Marine Company A/S [2003] EBHT I-7541, 25. pont.; vagy T-193/04 Tillack v Bizottság [2006] EBHT II-3995, 124. pont.; ugyancsak a francia magánjogot, I. HONORÉ, 49.

¹⁰⁵ EÖRSI, 144.

¹⁰⁶ Magánjogi rokonfogalomként a *közvetett kár* ugyanarra utal, mint a közvetett okozatosság, csak a magánjogban értékelt sajátlagos eredmény (kár) vonatkozásában, és a vizsgált jogellenes magatartás perspektívájából nézve az okozati lánc végét, I. MESZLÉNY, 285.

¹⁰⁷ GROSSCHMID, 665–666.

¹⁰⁸ Pl. egy hajó egy kikötőben egy másiknak nekimegy, és az meglékel egy harmadikat, GROSSCHMID, 665–666.; hasonlóra I. *Pegasus* példáját, amikor meglöknék valakit, ő pedig önkéntelenül testi sérülést okoz egy harmadiknak, D. 9. 2. 7. 3. (*Ulpianus*).

¹⁰⁹ Pl. a visszaszolgáltatással késedelembe eső haszonkölcsön-vevőnél a késedelem ideje alatt a dolog elég, GROSSCHMID, 665.

¹¹⁰ Pl. amennyiben valaki egy művészt (pl. zongoraművészt) bénává tesz, ebből a művész ügynökének (impreszáriójának) is kára keletkezik, GROSSCHMID, 666. (ugyanaz máshol „*átsugárzó okozás*”, EÖRSI, 147.) hasonló klasszikus példára I. *Institutiones Iustiniani* 4. 4. 3. Ez a közvetettség a második személy szempontjából az, és így alighanem a filiatív közvetettségnek egy egyszerű esete.

pon állapítják meg, tekintettel a közvettség viszonylagos voltára. (ii) Van olyan eset, amikor úgy tűnik, hogy a bíróság az okozati összefüggést jogpolitikai indokokból minél közvetettebbnek értelmezi. A károkozó személygépkocsija gondatlan szabályszegés miatt átsodródott a másik sávba, és elütötte a motorral közlekedő áldozatot, aki életét veszítette. Kártérítés iránti perben alperes védekezése részben azon alapult, hogy az áldozat a balesetet megelőzően egy motoros konvoj tagjaként egy bizonyos ideig túllépte a sebességet. A bíróság ezt azzal utasította el, hogy ez a szabályszegés a balesettel „olyan távoli, közvetett összefüggésben van”, hogy nem számítható be az áldozat közrehatásaként.¹¹¹ Pedig a *conditio sine qua non* mércét alkalmazva viszonylag egyszerűen belátható, hogy ha az áldozat korábban is betartja a megengedett sebességet, akkor nem ér oda a baleset helyszínére, tehát a szabályszegés egyik szükségszerű feltétele (oka) lehetett a balesetnek.¹¹² Az okozati összefüggés aligha lehet távoli, közvetett, mert a sebességtúllépés ilyen értelemben közvetlenül a baleset pillanatában hatott oly módon, hogy az áldozat abban az időpontban ott volt.¹¹³

(3) A fogalmi bizonytalanság az elméletben is tetten érhető. A magánjog területén *Grosschmid* a kár közvettségének tekinti („*damnosítási közvettség*”), amikor valamely körülmény hátrányosabbá, súlyosabbá teszi az eredményt (növeli a kárt). Ilyennek tekinti, amikor a jogellenes magatartással okozott kárt súlyosbítja a sérült dolog párjának értékcsökkenése.¹¹⁴ A *dologpár tulajdonosának szemszögéből* valóban súlyosbítja az eredményt az a körülmény, hogy a károsított dolognak van egy párja, melynek emiatt ugyancsak csökken az értéke. Így viszont nincs közvettség, hiszen a károsított dolog egy sajátos körülménye (ti., hogy van párja) növeli a sérelmet. (Akkor sincs közvettség, ha egy fejre mért ütésnél növeli a sérülés mértékét az a rendkívüli körülmény, hogy a sértettnek abnormálisan vékony a koponyacsontja.) Amennyiben *nem a dologpár tulajdonosának szemszögéből nézzük*, akkor lehet közvettség olyan értelemben, hogy a dologban bekövetkezett értékcsökkenés az oka annak, hogy a dolog párjának az értéke is csökken. Ekkor viszont a filiatív közvettség egy esetéről van szó, ahol a dologban esett kár mint okozat, egyben oka a dologpár másik tagjában bekövetkezett értékcsökkenésnek.¹¹⁵

A magánjogban a „*damnosítási*” és „*érdekeltségi*” közvettség – bizonyos szempontot alapul véve – becsatornázódik a közvetlen és közvetett kár sokat elemzett prob-

¹¹¹ Ezzel szemben a büntetőjogban a „távoli” közvetett okozati összefüggés minden gond nélkül megalapozza a felelősséget, l. Fővárosi Bíróság 6.B.563/2005/11., 1-H-BJ-2007-15.; kifejezetten jóváhagyta az oksági érvelést is a Fővárosi Ítéltábla 5.Bf.182/2007/6. FIT-H-BJ-2007-34.

¹¹² Győri Ítéltábla Pf. III. 20.385/2009/4., GYIT-H-PJ-2010-130. Úgy tűnik, hogy a szakértő szakvéleményében csak azzal számolt, hogy közvetlenül a baleset előtt lépte túl a sebességet az áldozat, aqmely önmagában valóban irreleváns az okozati összefüggés szempontjából.

¹¹³ Vagy pedig egyáltalán nem volt okozati összefüggés az áldozat sebességtúllépése és a baleset között, de ezt a bíróság nem állította. Úgy tűnik, hogy a *conditio sine qua non* tesztet alkalmazó bíróságok nehezen kezelik azt az ésszerű kontrafaktuális feltevést, hogy a baleset résztvevője nem ér oda a helyszínre, amennyiben korábban betartja a sebességet, tehát a sebességtúllépés szükségszerű feltételévé (okává) válik a balesetnek, még akkor is, ha a sebességtúllépés önmagában nem teszi azt súlyosabbá, l. erre szemléletes példaként BH 2007. 74. (Legf. Bír. Bfv. II. 199/2005.).

¹¹⁴ GROSSCHMID, 666., hasonló, dologpárra vonatkozó klasszikus példára l. *Institutiones Iustiniani* 4. 3. 11.

¹¹⁵ Hasonló a helyzet az általa felhozott másik példánál: a késedelemből fakadó kárát a vevőnek növeli, hogy kötbérfizetési kötelezettsége áll fenn a saját vevőjével szemben. Nem látok közvettséget: egyszerűen egy oknak minősülő sajátos körülmény van (kötbérfizetési kötelezettség), mely súlyosbítja az okozott kárt, (ahogy például sajátos körülményként a vérzékenység súlyosbítja a következményeket, ha egy ebben szenvedő sértettet ér jogellenes támadásból fakadó sérülés).

lémájába. Ez alapvetően felelősségi kérdés, ti. mennyiben engedhető meg a közvetett kárért való felelősség telepítése a közvetlen kár okozójára. Az okozatosság szempontjából a kérdés hordozhat problémákat, de ezek kevés sajátlagosságot tartalmaznak. Az *okfolyamat szempontjából alapvetően mindegy, hogy egy jogellenes magatartás és egy káreredmény közé beékelődő további ok jogilag értékelendő kár bekövetkeztét jelenti-e* egyben (és ez lesz a közvetlen kár), vagy nem kár bekövetkeztéről, hanem más jellegű okról van szó.

(4) A büntetőjogban ennek más vetülete van, de az alaphelyzet ugyanaz. Csak itt az okfolyamat úgy állítható fel, hogy például a sértett testi sérülést szenved (közvetlen eredmény), a testi sérülés (önmaga is ok) a kórházi kezelés alatt szövődmények kialakulásához és halálhoz vezet (közvetett eredmény).¹¹⁶ Lehetséges, hogy a közvetlen eredményhez mint okhoz, további erőteljes okok társulnak, és együtt idézik elő a közvetett eredményt. Például a testi sérülés a kórházban úgy válik a közvetett eredmény (egyik) okává, hogy a sértett az alkalmazott kórházi kezelés szövődményei miatt veszti életét, (és nem a sérülés szövődményei miatt).¹¹⁷

(5) Az okok közvetettségének viszonylagos jellegéből egyenesen következik, hogy a közvetettség az eredmény vonatkozásában is viszonylagos: *mi tekinthető „az” eredménynek?* A magánjogban a károkozó magatartás általánosan vett eredménye mikor és milyen alapon bontható fel részekre, amelyek közül egyik a másiknak egyben oka (közvetlen és közvetett kár)? Ugyanis az eredmény (itt kár) általános fogalma önmagában is jelölheti az okfolyamatnak egy részletét, azaz egy kis okfolyamatot is takarhat. Nyilvánvaló, hogy az általánosan vett eredmény az ügyben végzendő jogi értékelés céljától és kereteitől függően kerülhet *okozatossági szempontból is* felbontásra (pl. több személy, mint károsult között oszlik-e meg a kár; azonos nemű-e a kár; vannak-e a kárnak olyan részei, amelyekért a felelősség kizárható; a felelősség miképpen oszlik meg több felelős esetén, stb.).¹¹⁸ Az eredmény ilyen felbontása differenciálja az okfolyamatot; és a differenciálástól függő, viszonylagos közvetettséget hozhat létre annak egyes elemei között.¹¹⁹

IV. Az alternatív és kumulatív okozatosság alapvető összefüggései

A közvetlen és közvetett okok viszonyának kérdései után a továbblépéshez egy másik megkülönböztetést szükséges tenni: *az alternatív és kumulatív tényezők között*. Köztudott, hogy a *conditio sine qua non* (szükségszerűségi) mércével szembeni *legnagyobb elméleti kihívás az alternatív okozatosság problémája*. Ekkor az eredménnyel összefüggő, de egymástól független, versengő feltételek mindegyike önmagában is elegendő az

¹¹⁶ BH 2002. 169. (Legf. Bír. Bf. III. 394/2000.).

¹¹⁷ BH 1997. 564. (Legf. Bír. Bf. III. 1173/1996.).

¹¹⁸ Itt nem egyszerűen az ügyben az általában vett kár összetevőinek meghatározásáról van szó, hanem a kárt a bekövetkezés okfolyamata tükrében válhat szükségessé felbontani és minősíteni. A kérdéstről l. még pl. HONORÉ, 71–72.

¹¹⁹ A büntetőjogban némileg egyszerűbb a helyzet, itt ugyanis az eredmény differenciálását alapvetően a törvényi tényállási elemek, és több közreműködő esetén az egyes közreműködők magatartásán differenciálódó az eredmény.

eredmény előidézésére.¹²⁰ Tankönyvi példaként említhető az, amikor valakire ketten egymástól függetlenül adnak le egyenként is halálos lövést, vagy valakinek ketten egymástól függetlenül adnak be adagonként is halálos mennyiségű mérget.¹²¹ (Ezzel szemben ellentérenként azt a helyzetet, amikor az együttható okok együtt váltják ki az eredményt anélkül, hogy ehhez egyenként elégségesnek minősülnének, *kumulatív okozatosságnak* nevezem.)¹²² Mivel az alternatív okozatosságnál egyik magatartás sem szükséges feltétele (oka) az eredmény beállításának, tekintettel a versengő, másik feltétel fennállására; tehát a szükségszerűségi mérce alkalmazásával a legfontosabb tényezők elvileg elveszthetik oki jellegüket.

Itt csak az a célom, hogy rámutassak az alternativitás és kumulativitás néhány összefüggésére, és egyben arra, hogy minden elméleti problémától függetlenül, *a bírói gyakorlat az alternatív okozatosság miért nem állítja nagy gyakorlati kihívás elé.*

(1) Az alternatív okozatosság vizsgálatánál lényeges kiinduló tétel, hogy amennyiben a *conditio sine qua non* okazonosító mérce alkalmazzuk, nem képzelhető el olyan esemény vagy tény (mint okozat), amelynek mindössze egyetlen oka lenne. Így egyetlen ok sem lehet szükséges és egyben elégséges feltétel egy esemény, tény mint következmény kiváltásához, hiszen az minden más előzmény szükségszerűségét kizárná.¹²³ Ha van egyáltalán elégséges feltétel, az egyben szükséges feltétel nem lehet, viszont az elégséges feltétel szükségszerűség hiányában nem minősülhet oknak a szükségszerűségi mérce alapján, tehát irrelevánsnak tekintendő.¹²⁴

Mindebből az következik, hogy *egy feltétel elégséges mivoltát (tkp. alternativitásának egyik elemét) a szükségszerűségi mérce alkalmazása során csak viszonylagos értelemben tudjuk használni: nem az összes feltétellel szemben, hanem csak a versengő, alternatív feltételekkel szemben (az előbbieken az egymástól független két*

¹²⁰ Lényeges feltétel a függetlenség, ugyanis amennyiben az alternatív tényezők emberi magatartások, és azokat egymásra tekintettel fejtik ki (Marton: "közös ténykedés"), akkor már nem lehet szó alternatív okozatosságról. I. SZLADITS (szerk.), 374. A tétel indokait, és azt, hogy mit értek függetlenség alatt, alább, az V.3. pontban fejtem ki.

¹²¹ Pl. NAGY FERENC: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, HVG-ORAC, 2010. 114. Az alternatív okozatosság a filozófiában *okszági túldetermináltságnak* nevezett jelenség egyik fő formája, I. HUORANSZKI (2010), 104.

¹²² Hasonlóan például NAGY 114., SZALMA 57–58. vagy BALOGH – TÓTH (szerk.) 105. Ez az általános kiindulás, azonban ezt később finomítani kell, tekintettel arra, hogy ez a meghatározás *csak az egyszerű kumulatív okozatosságot fedi*, de van másik fajta, *túldeterminált kumulatív okozatosság* is, I. VI. pont. Az elnevezésekben viszonylag nagy változatosság uralkodik (csak a magyar szakirodalmat tekintve is), így érdemes erre röviden kitérni. *Grosschmid és Dezső* a kumulatív szót a szükséges, de nem elégséges feltételek halmozódására érti, akárcsak itt én (DEZSŐ 215.; GROSSCHMID 665.), ezzel szemben *Eörsi* kumulatív okozatosságon azt érti, hogy több előzmény mindegyike elégséges lett volna az eredmény előidézésére (azaz nagyjából alternativitást), EÖRSI, 144.; hasonlóan *Marton (Enneccerus* nyomán), MARTON, 132. Ugyanakkor *Dezső* az alternatív okozatosság eseteit a "*concurráló okozatosság*" terminussal jelöli, míg alternatív okozatosság alatt mindössze azt érti, hogy nem lehet megállapítani, melyik körülmény idézte elő a kárt, DEZSŐ, 215. Megjegyzendő, hogy *alternativitáson* a magyar bírói gyakorlat is vaglyagosságot ért, ahol az egyik tényező a másikkal szemben önmagában elégséges valamilyen hatás kiváltására, pl. Legf. Bír. Kfv.II.39.362/2007/4., LB-H-KJ-2008-769.; vagy Legf. Bír. Bfv.II.978/2007/6., LB-H-BJ-2008-53.; míg *kumulatív* jelző azt jelenti, hogy a tényezőknek együtt kell teljesülniük valamilyen hatás kiváltására, pl. Szegedi Ítéletábla Gf.III.30.113/2008/6., SZIT-H-GJ-2008-57. Erre tekintettel emellett maradok.

¹²³ Ezért van ugyan alternatív okozatosság, mint probléma, de *nincs "alternatív ok"*, legfeljebb olyan értelemben, hogy "lehetséges ok". Ugyanis nem lehet egyszerre két szükséges és egyben elégséges oka egy eseménynek a szükségszerűségi okazonosító mérce alkalmazása szerint, mert ez önellentmondást jelentene.

¹²⁴ Éppen ezért, a szükségszerűségi mérce alapján nem tartható az a feltevés, hogy egyetlen előfeltétel is elegendő lehet az eredmény létrehozásához, pl. DEZSŐ, 212.

lövés leadása, vagy a két mérgezés). Az alternatív feltételekhez kapcsolódik számos, szükséges háttérfeltétel, amelyek nélkül azok nem lennének alkalmasak az eredmény kiváltására.¹²⁵ Az elégséges jelző csak más, az ügyben vizsgált, és egymáshoz való viszonyukban értékelt, versengő feltételek kölcsönös, elvi kizárását szolgálja, és nem a szükséges háttérfeltételek kizárását.

(2) Ehhez képest a kumulatív okozatosság fogalma banalitás. Egyszerűen azt jelenti, hogy egy eredmény kiváltásában több, szükséges, de egyenként nem elégséges ok játszott szerepet.¹²⁶ Mivel a *conditio sine qua non* mérce alkalmazásánál *legtöbbször ez a helyzet*, ezért a fogalom csaknem jelentés nélküli, és elsősorban az alternatív okozatosság ellenpontosására szolgál.

(3) Az alternatív okozatosság problémájának megkerülésére egy általános gyakorlati stratégia van: tagadni a versengő okok elégséges mivoltát, és mindkettőt szükségszerűnek tekinteni.¹²⁷ Ez annak megállapításával jár, hogy mindkét versengő ok *szükségszerű volt ahhoz, hogy az eredmény az adott helyen, időben és módon bekövetkezzen*.¹²⁸ Így lehet, hogy az egymástól függetlenül leadott két lövés egyenként is halálos, *tehát elégséges általában az eredményhez, azonban nem elégséges a konkrét eredményhez*, tehát mindkettő kellett a konkrét eredményhez, amikor, ahol és ahogyan az beállt.

A döntő az, hogy amikor az eredményről mint okozatról beszélünk, mennyire vonatkoztatunk el az adott ügyben beálló eredmény körülményeitől. Akkor, amikor elvileg két, egyenként is halálos lövésről beszélünk, ez a megállapítás nem feltételezi, hogy a halálos eredmény az adott helyen, időben és módon bekövetkezik, csak azt, hogy valamikor, valahol és valamilyen módon, de a versengő okok bármelyikével összefüggésben, előreláthatóan beáll. Az eredmény absztraktabb leírása a kumulatív feltételeket, alternatív feltételekké alakíthatja. Viszont az alternatív (nem szükségszerű) feltételek úgy tehetők kumulatív okokká (szükségszerű feltételekké), hogy az okozatot, a jogilag értékelendő hátrányos eredményt, annak körülményeire is tekintettel, minél konkrétábban írja le a bíróság.¹²⁹

(4) A körülmények leírásának viszonylag alacsony absztrakciós szintje tehát fontos az alternatív okozatosság kizárásánál. Ugyanakkor az elvonatkoztatás viszonylag magasabb foka kell a *conditio sine qua non* mérce ésszerű alkalmazásához. A kontrafaktuális feltevésen alapuló érvelésnél *valamelyest mégis el kell a konkrét körülményektől vonat-*

¹²⁵ Amennyiben ketten, egymástól függetlenül ugyanazon személyre egyszerre adnak le gondatlanul halálos lövést pl. egy vadászaton, annak számos szükségszerű feltétele van, hogy ez bekövetkezzen: pl. az, hogy az elkövetők és az áldozat egyáltalán akkor és ott fizikailag jelen legyenek. Mindez a háttérben szükségszerű feltételek tömegének beállításán keresztül valósulhat meg.

¹²⁶ Az "oktevékenységek közössége" amelyek egymást kiegészítve idézik elő az eredményt, ANGYAL, 100.

¹²⁷ Az alternatív okozatosság nem jelent a bíróság számára problémát akkor, ha mindkét körülmény hasonló módon alapozza meg a vádlott vagy alperes felelősségét. Így egy ügyben a bíróság azt nem tudta megállapítani, hogy a sértett halálát az elszendvedett nyaki szúrás következtében beálló traumás sokk vagy a bolygóideg átvágása okozta, azonban ennek nem volt jelentősége, mert bármelyik ugyanúgy megalapozta a vádlott felelősségét, hiszen egyazon vádlotti magatartásra vezethetőek vissza, Legf. Bír. Bfv. IV. 489/1997/3., LB-H-BJ-1997-1. (Ez ráadásul az alternativitás gyenge formája, mert a két versengő feltétel nem volt független egymástól, a két oknak egy közös oka volt, a vádlott magatartása.)

¹²⁸ L. erre pl. NAGY, 114.

¹²⁹ *Finkey* az alternatív, az eredmény kiváltásához elégséges körülményeket azon az alapon tekinti okoknak, hogy itt "két egyenlő erejű tevékenység közös hatásáról" van szó, FINKEY, 253. Ez azt jelenti, hogy elveti a *conditio sine qua non* mérce, melynél az alternativitás elméleti gondot okoz, és *okazonosító mérceként a hatóerő ismervét* alkalmazza, *Birkmeyer* nyomán (az elméletre részletesebben magyarul l. IRK, 162–165.).

koztatni, különben az okok száma sokszorozódik.¹³⁰ A mérce alkalmazásánál az eredmény mint okozat leírásánál használt absztrakciós szinttől függ például, hogy a kijelölt gyalogátkelőhelyen elgázolt sértetten lévő barna nadrág szerepet játszik-e az oksági érvelésben vagy sem. Amennyiben igen, a mérce alkalmazásához a kérdést úgy kell feltenni, miszerint melyek a szükségszerű feltételei annak, hogy *a barna nadrágban lévő sértettet ütötték el* a kijelölt gyalogátkelőhelyen (így a barna nadrág akkori viselésének feltételei is a baleset szükségszerű feltételeivé válnak, és az okok sokszorozódnak). Tehát e mérce alkalmazásánál, az okok számának szűkítése végett, az eredmény körülményeitől (itt barna nadrág) való elvonatkoztatás fontos; míg az alternatív okozatosság kiküszöbölésénél – ezzel ellentétben – az eredmény konkrét körülményeire való hivatkozás válik fontossá.

(5) Mindettől függetlenül az, hogy az eredményt előidéző körülmények kumulatív okok vagy alternatív feltételek, mindig nem kézenfekvő, jóllehet ennek eldöntése esetenként elvileg perdöntő jelentőségű lehet. Még a szakértői vélemények sem feltétlenül tudnak ilyen világos elhatárolást tenni. Így az előbbieken idézett BH 1985. 6. sz. ügyben az kiderült, hogy a sértett halálát hármias ok (az ittas állapot, a kihülés, és a koponyasérülés) okozta; kiderült, hogy az ittasság csak kumulatív (együttható) ok, míg a kihülés, amely visszavezethető volt a vádlott magatartására, az előzővel szemben egymaga is okozhatta a sértett halálát. Nem vált viszont világossá, hogy a koponyasérülés (koponyaúri nyomás fokozódása), amely nem volt visszavezethető a vádlott magatartására, egymagában okozhatta volna-e a szakértő szerint a sértett halálát.¹³¹

Amennyiben csak az egyik lényeges feltétel vezethető vissza a vizsgált jogellenes magatartásra, akkor kumulatív okozatosság esetén megáll a felelősség, viszont alternatív okozatosság esetén korántsem biztos. Amennyiben egy, a születés után magára hagyott újszülöttnél a halált az ellátatlanságból eredően a test lehülése, illetve az oxigénhiányos állapot miatti életképesség-csökkenés okozta, nem mindegy, hogy ezek együttesen okozták (együttható okok), vagy ezen okok mindegyike önállóan is halált eredményezett volna, mivel a jogellenes magatartásra csak az első vezethető vissza.¹³²

(6) A fentiekből adódik, miszerint ha jogpolitikai alapon megmutatkozik a felelősségre vonás igénye, ez olyan irányba hat, hogy *több ok esetén együttható (kumulatív) okokkal érveljen a bíróság* (az eredmény konkrét leírására támaszkodva), elkerülvén a *conditio sine qua non* mérce és az alternatív okozatosság ellentétének megmutakozását.¹³³ Nehezen képzelhető el, hogy amiatt mentsenek fel valakit, mert az általa leadott halálos lövéssel egyidőben, de attól függetlenül valaki más is leadott egy halálos lövést az áldozatra. Ekkor a *hic et nunc* szemlélet alapján a bíróság nyilvánvalóan együttható,

¹³⁰ Nem pontos itt a hipotetikus jelző, ugyanis ez olyan *magyarázó jellegű feltevést* jelöl, amely a jelenségek közötti összefüggés nem érzékelhető, nem ismert formáira vonatkozik. Itt viszont *a feltevés tudott ténnyel áll szemben, tehát tényellentétes (kontrafaktuális)*. L. *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Kossuth, 1976. 141–142., illetve BLACKBURN, SIMON: *Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford, Oxford University Press, 1994. 86., 182.

¹³¹ BH 1985. 6. (Legf. Bír. Bf. III. 574/1984.). Hasonlóan, például egy születés után magára hagyott újszülöttnél a fulladás, valamint az ellátatlanság miatti kihülés tekintetében a szakértői vélemény sem tudta eldönteni, hogy az okok valamelyike önállóan, vagy a két ok együttesen okozta-e a halált, de ennek nem volt jelentősége, mert mindkettő visszavezethető volt az anya jogellenes magatartására. BH 1995. 439. (Legf. Bír. Bf. III. 2058/1993.).

¹³² BH 2000. 433. (Legf. Bír. Bf. III. 2551/1998.).

¹³³ A Magánjogi törvényjavaslat (Mtj.) 1722. §-a alapján a magánjogi kártérítési felelősségnél ilyen alternativitás esetén az alternatív tényezők mögött álló mindkét személyt egyedüli károkozónak kellett tekinteni, és egyetemleges felelősséget megállapítani, I. MARTON, 132.; SZLADITS (szerk.), 373.

azaz kumulatív (rosszabb esetben kiváltó és közreható) okokkal fog érvelni. (Az eredmény konkrétabb leírására vonatkozó stratégia akkor is működőképes, amennyiben szakértői vélemény határozottan meg tudja állapítani, hogy az eredményt több tényező külön-külön is okozhatta, mert a bíróság felülírhatja oksági érvelésében a szakértői vélemény absztrakciós szintjét.)

V. Potenciális okon alapuló okozatossági helyzetek

Az előbbi két alapvető megkülönböztetés után az alapvető fogalmi készlethez kell egy harmadik is: az aktuális okok, valamint azokkal kontrafaktuális feltevések alapján versengő egyéb tényezők (egyszerűbben: potenciális okok) közötti megkülönböztetés. A helyzetet némileg nehezíti, hogy a szakirodalomban koránt sincs egységes terminológia e helyzetek jelölésére, nem minden munkában szerepel e helyzetek mindegyike, és sok esetben ugyanazon helyzetet más névvel jelölnek.

Ezek a helyzetek érdekes felelősségi kérdéseket vetnek fel. Mennyiben felel az a rokon, aki a kivégzésre váró elítéltet az akasztófa alatt agyonlővi, hogy a családot a szegénytől megmentse?¹³⁴ A felelősség kérdésében teljesen eltérő megoldásokat hozhat a magánjog (kártérítési felelősség) és büntetőjog (büntetőjogi felelősség), illetve az egyes államok szabályozása, gyakorlata. Itt csak arra szorítkozom, hogy ezen alaphelyzetek fogalmi-logikai szintjén néhány kérdést megvizsgáljak, és egyben rámutassak azon stratégiákra, amelyekkel a bíróságok lehetőséget kapnak a problémák megkerülésére.

I. A potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetek

A potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetek¹³⁵ közös vonása, hogy (a szükséges háttérfeltételek mint egyéb okok megléte mellett) az oksági látókörben két, egymással versengő körülmény, tényező emelkedik ki. A tényezők közül az egyik az eredmény *aktuális okának* tekinthető, míg a másiktól feltehető, hogy ugyanúgy létrehozta volna az eredményt, mint az aktuális ok,¹³⁶ de az aktuális ok időben megelőzte (*potenciális ok*).¹³⁷ Ezen helyzetek változatos mintázatokat vehetnek fel, a továbblépéshez négy alaphelyzetet érdemes felvázolni.

¹³⁴ Finkey idézi az I. világháború előtt, Oroszországban megtörtént esetet, FINKEY, 251.

¹³⁵ Ezek nem hipotetikus okozatossági helyzetek, mert nem hipotézisen, hanem kontrafaktuális feltevésen alapulnak (a megkülönböztetést l. előbb). Ez a terminus így pontosabb, de persze darabosabb.

¹³⁶ Az eredmény feltevészerű bekövetkezése lehet a bizonyossággal határos: pl. valakit kilöknék az Empire State Building kilátójából, aztán a 49. emeletnél, és közben lövés éri, amely azonnali halált okoz, HART – HONORÉ, 206.

¹³⁷ A potenciális okon alapuló helyzet elvileg több kontrafaktuális feltevésen alapul (*kétlépcsős conditio sine qua non mérce*). Az, hogy egyáltalán *aktuális okról beszélünk*, kontrafaktuális feltevésen alapul (a *conditio sine qua non mérce* első, közbenső alkalmazása), valamint az is kontrafaktuális feltevés, hogy amennyiben az aktuális ok nem hatott volna, akkor egy másik tényező, a potenciális ok ugyancsak előidézte volna az eredményt a szükséges háttérfeltételekkel (egyéb okokkal) együtt (*a mérce második alkalmazása*). Természetesen ez az elválasztás csak logikai, a gyakorlatban a kettő egybeolvadhat.

(A) eset

Ide tartozik *Grosschmid* példája nyomán azon eset, amikor egy tengerjáró hajón útközben emberölés történik, azonban a hajó később elsüllyed, és mindenki odavész;¹³⁸ *Szalma* példája nyomán, amikor valaki betöri egy ház ablakát, azonban nem sokkal később, egy közeli, szabálytalan bányarobbantás miatt a környék összes ablaka betörik;¹³⁹ vagy *Dezső* átvett példája nyomán, a veteményesben okozott vadkár után nem sokkal jövő jégverés esete (a vadkár tekintetében).¹⁴⁰ E helyzet lényege, hogy *egy későbbi tényező mint potenciális ok (amely általában, de nem feltétlenül, az eredmény bekövetkezése után mutatkozik, és lehet harmadik személy jogellenes vagy vétkes magatartása, természeti esemény, stb.) ugyanúgy kiváltotta volna az eredményt mint az aktuális oknak tekinthető vizsgált, korábbi tényező (magatartás)*. Ez a legtöbbet elemzett alaphelyzet, és elnevezése a magyar irodalomban sem egységes. Az oksági mintára utal az *utolért okozatosság (Szalma)*, *hipotetikus okozatosság (Boronkay, Dezső illetve Szalma)*, *nexus causalis detractivus (Meszlény)* vagy *megelőző okozás*. Az utólagos körülményre, a potenciális okra utal: *megüresítő ok (Grosschmid)*, *latens* vagy *reserv* vagy *hypothetikus ok (Dezső)*, *hipotetikus ok (Boronkay)*.¹⁴¹

(B) eset

Ehhez a típushoz tartozik *Grosschmid* példája nyomán azon eset, amikor egy halálra sebzett állatot agyonűjtja a ménkü¹⁴² vagy az a Curia előtti eset, amikor a vádlott jogellenesen magzatelhajtó cselekményt végzett, de a vetelés bizonyítottan a későbbi megérőltetés és elesés miatt következett be¹⁴³ vagy azon ügy, mikor az áldozat egy hídról véletlenül a mélységbe zuhant, de még sikerült elkapnia a híd mellett húzódnó, szabálytalanul fenntartott villanyvezeték, melyről halálos áramütést szenvedett;¹⁴⁴ vagy azon klasszikus esetek, mikor egy halálosan megsebesített rabszolgát valaki más később megöl, vagy egy ilyen rabszolgára rádől egy épület, vagy hajótörést szenved, vagy más csapás éri, amely a halálát okozza (*Digesta*).¹⁴⁵ Ezen alaphelyzet lényege, miszerint a *vizsgált, korábbi tényező (magatartás) mint potenciális ok hatását az eredmény előidézésében megakadályozza az, hogy egy későbbi körülmény (amely lehet jogellenes vagy vétkes magatartás, természeti esemény stb.) mint aktuális ok hamarabb előidézze ugyanazt az eredményt, mint amelyet a korábbi, vizsgált tényező egyébként kiváltott volna*. Tehát itt a vizsgált tényező (magatartás) hatása nem tud érvényesülni egy későbbi tényező mint aktuális ok közbejötté miatt. Az alaphelyzet elnevezése lehet pl. *elragadott okozatosság (Grosschmid)*, *leelőző okozatosság (Nagy)*, *hipotetikus okozatosság*

¹³⁸ GROSSCHMID, 664.

¹³⁹ SZALMA, 58.

¹⁴⁰ DEZSŐ, 216., hasonló esetre I. VON BAR, 469.

¹⁴¹ *Grosschmid* elnevezése szellemes, de hibás: minek oka a megüresítő "ok"? Nem lehet az oka annak az eredménynek, amely korábban beállt ahhoz képest, hogy ez a megüresítő körülmény kifejtette volna hatását.

¹⁴² GROSSCHMID, 665., SZALMA, 58. [Bár *Szalma* valamilyen okból ezt az esetet is "utolért okozatosságnak", tehát az (A) eset alá tartozónak tekinti].

¹⁴³ BJT XLVI. 118., idézi FINKEY, 253.

¹⁴⁴ *Dillon v. Twin State Gas and Electric Co.* (1932) 85 NH 449., idézi HART – HONORÉ, 242.

¹⁴⁵ *Celsus* és *Marcellus* példáját átvéve D. 9. 2. 11. 3. (*Ulpianus*), valamint D. 9. 2. 15. 1. (*Ulpianus*).

(Boronkay) természetes és szándékos emberi kauzalizmus (Angyal).¹⁴⁶ A jogellenes magatartás és az eredmény közötti okozati összefüggés egyszerű hiányától ezt az alaphelyzetet az a kontrafaktuális feltevés különbözteti meg, hogy a vizsgált korábbi tényező (magatartás), mint potenciális ok, előidézte volna azon eredményt, amit a később belépő aktuális ok okozott.

(C) eset

Ide tartozik az elítéltet az akasztófa alatt agyonlövő rokon előbb idézett esete, vagy az a kúriai eset, amikor a jogellenes magatartásból bekövetkezett sérülés folytán olyan idegsokk áll be, amely már megelőzően kifejlődőben volt, és amely a sérülés nélkül is kifejlődött volna.¹⁴⁷ Ide tartozik az, amikor a sebész a műtét közben gondatlanul a beteg halálát okozó hibát vét, azonban annak sérülése olyan súlyos volt, hogy egyébként is meghalt volna; vagy egyszerűbb példaként az, amikor egy megmérgezett személyt valaki lelő.¹⁴⁸ Ez az eset a (B) eset ikertestvére. A kettő csak perspektívájában különbözik, mert itt, a (C) esetben a korábban kezdődő esemény, folyamat nem a vizsgált tényező, hanem egyéb körülmény (pl. halálhoz vezető természeti folyamat). Ezen egyéb körülményt, folyamatot az eredmény kiváltásában pedig a vizsgált, későbbi tényező (magatartás) akadályozza meg oly módon, hogy maga idézi elő az eredményt. Ezt az alaphelyzetet viszont Nagy nevezi *hipotetikus okozatosságnak*. Természetesen erre is lehetnek használni Grosschmid terminológiáját (*elragadott okozatosság*), csak itt a (B) esettel szemben a vizsgált, későbbi körülmény mint aktuális ok ragadja el az eredményt, valamely korábban indult körülménytől.

(D) eset

Ez az eset az (A) eset ikerpárja. Ide tartozónak tekinthető az a helyzet, amikor a közúton balesetet szenvedő és az úttesten fekvő személyen, már halálának beállta után, figyelmetlenségéből áthajt egy gépjármű; vagy amikor a gondatlanul okozott tűzben leég a szomszédos sertésól a benne lévő sertésekkel együtt, kivéve azt a sertést, amelyet egy tolvaj a megelőző éjszaka elvitt. Ezen alaphelyzetnek az önálló gyakorlati jelentősége kisebb, az (A) esettől csak a vizsgált tényező perspektívájában különbözik, talán ezért nem szokták említeni az elemzések. Az (A) esetben a vizsgált, korábbi tényező (magatartás) az aktuális oka az eredménynek, míg egy másik, később kezdődő tényező üresíti meg ezt az okozati kapcsolatot azáltal, hogy potenciális okként maga is létrehozta volna az eredményt. Ebben a (D) esetben, viszont *az eredmény aktuális oka egy korábbi tényező, míg a későbbi, vizsgált tényező (magatartás) üresítheti meg a korábbi okozati kapcsolatot*. A bányarobbantással kapcsolatban korábban felhozott példa nem az (A) eset alá, hanem ide tartozna, amennyiben az adott ügyben a vizsgált tényező (magatartás) a későbbi szabálytalan robbantás lenne, és az eshetőleges jogi felelősséget a vizsgált robbantás, és a nem sokkal korábban, más módon betört ablak viszonyában vizsgálná a bíróság.

¹⁴⁶ Boronkay e tekintetben ellentmondásos: a hipotetikus okozatosság általa megadott meghatározása alá csak az (A) eset esik, viszont később ezalatt a (B) esetet is érti, BORONKAY MIKLÓS: *Hipotetikus okozatosság a kártérítési jogban*. Jogtudományi Közlöny 2007/3. 119. és 126.

¹⁴⁷ Jogi Hírlap II. 661. In: *Magánjog I.* (Szerk. BODA GYULA) Budapest, Jogi Hírlap kiadása, 1930. 485.

¹⁴⁸ NAGY, 114.; HONORÉ, 49.

2. A potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetek pontosításai és elhatárolásai

A fenti osztályozás sorvezető lehet ahhoz, hogy elkerüljük a szakirodalomban gyakran tapasztalható terminológiai zűrzavart, másrészt a felhozott példák zűrzavarát. Ehhez azonban az elhatárolásokat pontosabbakká kell tenni. A fenti osztályozás viszonylagos két értelemben is: *egyrészt a versengő két körülmény egymáshoz mért időbeli viszonyán alapszik*, ez tesz különbséget például (A) és (C) eset között; *másrészt azon alapul, hogy mi a vizsgált körülmény, tényező (magatartás), tehát az aktuális ok vagy a potenciális ok van-e a vizsgálat középpontjában*; ez a különbség például (A) és (D) eset között.

A perspektíva lényeges: a szakirodalomban használt terminológia eleve feltételez valamilyen perspektívát, amit láthatóvá kell tenni. Megpróbálom *Grosschmid* terminológiájának példáján keresztül ezt világossá tenni (*megüresített és elragadott okozatosság*). Kiindulópont az, hogy (A) és (C) eset a megüresített okozatosságot fogja át, míg (B) és (D) eset az elragadott okozatosságot (az utóbbi csak a két versengő feltétel részbeni egyidejűsége mellett).

Ha egy halálosan megsebzett állatot agyonsújt a villám (*Grosschmid*), *joggal használható az elragadott okozat kifejezés*, ennek azonban értelme csak a halálos megsebzés mint hatásában megrekedt körülmény (potenciális ok) szempontjából van. A villám perspektívájából nézve csak egy egyszerű ok-okozati összefüggés áll fenn, semmi egyéb. Amennyiben a villám, mint ok szempontjából tekintettel vagyunk a halálos megsebzéssel kapcsolatos másik okfolyamatra is, akkor viszont *nem elragadott okozatosság lesz, hanem megüresített okozatosság*, mert a villám szempontjából, annak oki jellegét kérdőjelezi (üresíti) meg az a tény, hogy az állat egyébként is elpusztult volna, egy korábban indult okfolyamat következtében.¹⁴⁹ A perspektívaváltás a (B) esetet, amely elragadott okozatosság, (C) esetté (mely a megüresítő okozatosság egy formája) változtatja. (Más kérdés, hogy a villám természeti eseményként nem vet fel jogi felelősséget, tehát a villám fókuszba helyezése logikailag adott, de jogi szempontból irreleváns.)¹⁵⁰ Amennyiben a perspektívákat nem választjuk szét, akkor zavarossá válhat a szakirodalmi terminológia alkalmazása is.

A megüresítő okozatosság viszont nem konvertálható mindig elragadott okozatossággá. A megüresítő okozatosságot átfogó (A) esetben a versengő feltételek az eredmény vonatkozásában nem feltétlenül léteznek vagy működnek párhuzamosan. A veteményesben már bekövetkezett a vadkár, amikor a jégverés megérkezett, tehát azt lehet mondani, hogy a jégverés a vad kártevését megüresítette. Amennyiben perspektívát váltok, és a jégverés szempontjából nézem – ez lesz a (D) eset –, akkor viszont azt nem lehet mondani, hogy a vad kártevése elragadta volna az eredményt a jégveréstől, mert akkor még nem mutatkozott ez az utóbbi ok. Tehát perspektívaváltással (A) eset csak úgy változtatható (D) esetté, ha a két versengő feltétel legalább egy pillanatig párhuzamosan létezik. Mindezek alapján, a pontosabb elhatárolást meg lehet tenni a következők szerint.

¹⁴⁹ Ugyanis így a *conditio sine qua non* mérce alapján kérdéssé tehető, hogy a villám szükségszerű feltétele-e (oka-e) az állat pusztulásának. A mindennapi gondolkodásnak ellentmondó logikai következtetés elkerülésére szolgáló (jogi) stratégiákat l. alább.

¹⁵⁰ Ez fordítva is igaz. A (C) esetben az idegbetegség súlyosbodásának folyamata és a sérülés hatása az idegsokk előidézésében egy ideig párhuzamosan állt fenn, míg az utóbbi előidézte az eredményt. Csak a vizsgálat perspektívájának kérdése, hogy a súlyosbodó idegbetegség üresítette-e meg a sérülést, mint aktuális okot, ez a (C) eset (*megüresítő okozatosság*), vagy a betegség szempontjából nézve, a sérülés ragadta-e el az eredményt, ami a (B) eset lesz (*elragadott okozatosság*).

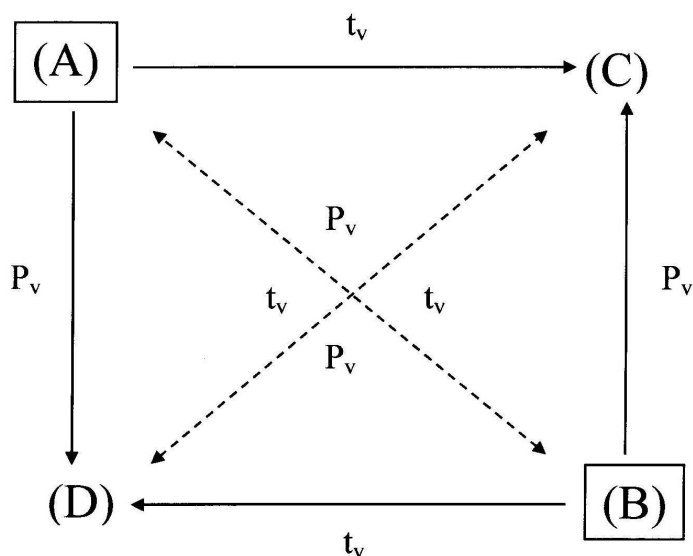
(A) eset: az időben korábban mutatkozó, vizsgált tényező (magatartás), mint aktuális ok létrehozza az eredményt a később bekövetkező, megüresítő körülmény, tényező előtt. *Elhatárolás:* amennyiben a megüresítő tényező időben hamarabb mutatkozik, mint a vizsgált aktuális ok, a (C) esettel van dolgunk; amennyiben a megüresítő tényező lesz a vizsgált, fókuszba kerülő körülmény, akkor (D) esettel van dolgunk.

(B) eset: az időben korábban mutatkozó, vizsgált tényező (magatartás) hatását megelőzve, egy később mutatkozó másik tényező, körülmény mint aktuális ok előidézi (elragadja) az eredményt. *Elhatárolás:* amennyiben az aktuális ok időben hamarabb mutatkozik a hatásában megrekedt, vizsgált tényezőnél, akkor (D) eset következik be; amennyiben a vizsgálat fókuszába az időben később mutatkozó, aktuális ok kerül, (C) esetről lesz szó.

(C) eset: egy időben korábban mutatkozó tényező, körülmény hatását megelőzve, a később mutatkozó, vizsgált tényező (magatartás) mint aktuális ok előidézi (elragadja) az eredményt. *Elhatárolás:* amennyiben a vizsgált, aktuális ok időben hamarabb mutatkozik a hatásában megrekedt tényezőnél, akkor (A) eset következik be; amennyiben a vizsgálat fókuszába a hatásában megrekedt, időben korábban mutatkozó tényező, mint potenciális ok kerül az aktuális ok helyett, (B) esetről lesz szó.

(D) eset: az időben korábban mutatkozó tényező, körülmény aktuális okként létrehozza az eredményt a később bekövetkező, vizsgált tényező (magatartás), mint potenciális ok előtt. *Elhatárolás:* amennyiben a vizsgált tényező (magatartás) mint potenciális ok időben hamarabb mutatkozik, mint az aktuális ok, (B) esettel van dolgunk; amennyiben az eredményt létrehozó tényező mint aktuális ok kerül a vizsgálat fókuszába, akkor (A) eset következik be.

Az alaphelyzetek közötti összefüggések összefoglalva a következő ábrán szemléltethetők, az (A) és (B) esetet véve főeseteknek (P_v = perspektívaváltás; t_v = a potenciális ok elő-, utóidejűségének váltása):

3. A versengő tényezők függetlensége

Az aktuális és potenciális ok alternatívítása (versengő és elégséges jellege) itt feltételezi, hogy a versengő feltételek egymástól valamilyen szinten függetlenek legyenek.¹⁵¹ Az egyik versengő feltétel *csak akkor lesz elégséges feltétele az eredmény bekövetkezésének a másik versengő feltétellel szemben, ha a két feltétel nem függ egymástól.* A közösen elkövetett cselekményeknél általában a függetlenség feltétele nem teljesül. Így amikor az egyik vádlott a sértettet karóval fejbe verte, de a másik vádlott az ütés következtében egyértelműen halálos sérülést szenvedett sértettet ezután szíven szúrta, azonnali halált okozva, a két körülmény függetlensége megkérdőjelezhető, ugyanis az első cselekmény nélkül a második nem következett volna be, vagy nem úgy következett volna be, vagy nem ugyanaz lett volna a hatása.¹⁵² Ekkor a karóval történt támadás maga is (közvetett) oka lett a halálos eredménynek, mert szükségszerű feltétele volt a szúrásnak, mint a halálos eredményt előidéző közvetlen(ebb) oknak.

Itt azonban egy komoly elvi nehézség bukkan fel. A két versengő tényező elégséges mivolta abszolút értelemben eleve nem egyeztethető össze a *conditio sine qua non* mércével, ugyanis ez alapján kizárt, hogy az eredménynek egyetlen elégséges oka legyen.¹⁵³ Ezért tettem már az előbbieken azt a fenntartást, hogy az elégséges minőség viszonylagos és korlátozott, és az egyik feltétel elégséges mivolta, csak a másik versengő feltétellel szemben értendő, de nem a többi, szükségszerű (háttér)feltétellel mint okokkal szemben. Ez ahhoz vezet, hogy *a két versengő feltétel egymástól való függetlensége is szükségszerűen viszonylagos és korlátozott.* A kérdés, milyen értelemben viszonylagos és korlátozott.

Amennyiben az alternatívát vizsgáljuk, *a függetlenség feltételénél legalább három oksági mintával kell szembe nézni.* (a) A két versengő tényező bekövetkezésének a múltban közös oka van. (b) Az egyik versengő tényező oka a másik tényezőnek mint az eredményt előidéző oknak. (c) Az egyik feltétel bekövetkezése nem oka a másik feltétel bekövetkezésének, de közvetett oka a másik feltétel által előidézett eredménynek olyan értelemben, hogy megteremti az alkalmat az eredmény bekövetkezésének. Vegyük *Hart* és *Honoré* már idézett példáját, melyben valakit kilöknék az Empire State Building kilátójából, aztán a 49. emeletnél, esés közben lövés éri, amely azonnali halált okoz (ők adótnak vették a kilökés és a lövés alternatívítását, tehát az eredményhez egyenként is elégséges mivoltát). Független-e ez a két versengő körülmény egymástól okozati szempontból?

Az (a) eset, a *conditio sine qua non* okazonosító mércét alkalmazva, logikailag mindig fennáll. Bármely két körülménynek található közös oka, kellően visszafejtve az idő szövetét (végső soron az ősrobbanás mindennek a közös oka). Éppen ezért e tekintetben a függetlenségnek mindenképpen fokozatai vannak, ti. milyen messze kell menni az időben, hogy a közös okot megtaláljuk. Hol lehet meghúzni a határt? Egyáltalán a közös ok kizárja-e két tényező függetlenségét? Bizonyos szűk esetkörben igen. Például aligha

¹⁵¹ A függetlenség feltételeiről itt leírtak állnak az alternatív okozatosság esetére is, amikor két elégséges, versengő és *független* tényezőről van szó, l. IV. pont. Mint később, a VI. pontban rámutatok, a potenciális okon alapuló okozatossági helyzetek és az alternatív okozatosság szomszédos területek, általános átjárhatósággal.

¹⁵² A Curia előtti ügy volt, BJT XXXVI. 101., idézi FINKEY, 251.

¹⁵³ Kivéve azt az esetet, ahogy *Mill* értette, tehát az összes szükségszerű feltétel egy (elégséges) ok, de ez számunkra a jogban nem használható, MILL, 10. és 17–18.

lehet független tényezőkről (magatartásokról) beszélni, amennyiben az áldozatot kilökő személyt, és a lövést leadó személyt egyaránt közvetlenül utasította valaki e cselekvésükre. Az (a) esetben úgy lehet tehát a határt meghúzni, hogy két tényező (magatartás) nem független, ha mindkettőnek az oksági látókörbe kerülő közös oka van, és mindkét magatartást e közös okra tekintettel fejtették ki az eredményhez való viszony tekintetében.

A (b) eset egyértelműen kizárja a függetlenséget, hiszen egy tényező (magatartás) nem tekinthető elégségesnek, amennyiben kifejtésének egyik szükségszerű feltétele (oka) a másik versengő feltétel. Akkor, ha az áldozatot a kilátóból kilökő személy utasította a lövést leadó személyt a cselekmény elkövetésére (vagy fordítva), akkor a függetlenség okozati szempontból sem teljesül, így alternativitásról nem beszélhetünk. Hasonlóan nem függetlenek a tényezők annál a klasszikus példánál, amelyben a környékbeli tűzre tekintettel, valaki lerombolja a szomszéd házát (melyet amúgy is elemésztett volna a közeledő tűz), hogy megmentse a sajátját (Digesta).¹⁵⁴

A (c) esetben leírt helyzet kétségtelenül teljesül, hiszen az áldozat kilökése nélkül a 49. emeleten tartózkodó második személy nem kerül bizonyítottan olyan helyzetbe, hogy lelője. Független-e két tényező akkor, ha az egyik tényező (magatartás), egyben mint potenciális ok, megteremti az alkalmat a másik tényezőnek (magatartásnak) mint aktuális oknak, hogy előidézzé az eredményt? A *conditio sine qua non* okazonosító mércét alkalmazva, ekkor a potenciális ok is szükségszerű feltételévé, tehát egyben aktuális okává (igaz közvetettebb okává) válik az eredménynek, mert nélküle nem lett volna alkalma a második oknak hatást kifejtenie az eredmény előidézése irányában. Amennyiben a kilátóból nem lökik ki az áldozatot, vagy nem ott lökik ki, vagy nem akkor lökik ki, akkor a 49. szinten tartózkodó személynek nem lett volna alkalma lelőni őt. Azonban itt az alkalmat teremtő tényező potenciális oki jellege kerül előtérbe a vizsgálat szempontjából (ti. közvetlenebb oka lett volna az áldozat halálának, de ez meghiúsult), és nem a közvetett oki jellege (ti. alkalmat teremt egy másik ok belépésére). Emiatt a szempont miatt Hart és Honoré csak azt a pillanatot veszik, amikor a 49. emeletnél ugyan az áldozat halála a potenciális ok folytán elkerülhetetlen, de az aktuális ok belépve elragadja az eredmény előidézését.

Összefoglalva a két versengő feltétel egymástól való független volta viszonylagos, és az oksági látókörhöz kötött. Csak akkor tekinthető függetlennek két versengő tényező, amennyiben az oksági látókör keretein belül (i) nincsenek egymással ok-okozati összefüggésben (egyik nem oka a másiknak), (ii) nincs közös okuk, (iii) illetve amennyiben magatartásról van szó, nem egymásra tekintettel fejtik ki a magatartást.¹⁵⁵ (A (c) esetre nézve még egy további finomítást kell tenni, l. alább).

¹⁵⁴ A tűz és a ház lerombolása ugyanazon okozati láncban van, a tűz (közvetett) oka a ház lerombolásának is; D. 9. 2. 49. 1. (Ulpianus); ugyancsak D. 43. 24. 7. 4. (Ulpianus); I. HART – HONORÉ, 238.

¹⁵⁵ Lényegesnek tartom, hogy amennyiben az okok emberi magatartásban nyilvánulnak meg, azokat ne egymásra tekintettel fejtsek ki. (Ez nem azért van, mert akár a büntetőjogi, akár a magánjogi felelősség megállapításánál amúgy is egységbe foglalja a bíróság a közös magatartásokat, mert ez nem okozatossági kérdés). E tételnek az indoka az, hogy az ilyen magatartások egymást erősítik, és a pszichikai utakon létrejövő oksági viszonyok átláthatatlanná válnak, amelyeket nem lehet szétszálazni. Pl. *Agatha Christie Gyilkosság az Orient-expresszen* c. nevezetes regényében a tizenkét elkövető mindegyike egy-egy késszúrást ejtett az áldozaton, hogy senki ne tudhassa, kié volt a halálos szúrás. Függetlenül attól, hogy valakihez köthető-e a halált okozó szúrás (szinte biztos, hogy ez utólag nem lenne megállapítható), hogyan lehetne az oksági viszonyrendszert feltárni, mikor közös terv alapján kifejtett, közös magatartássorozatról van szó, amely a bosszúból elkövetett közös emberölésbe torkollott? Ilyen helyzetben az oksági viszonyok jelentős részben feltárhatatlan, követhetetlen és egymásra épülő pszichikai okozatossági összefüggésekből állnak össze. A pszichikai utakon hatásu-

A potenciális okon alapuló okozatossági helyzetek esetében, a függetlenség feltételét sokszor úgy feltételezik egy-egy vizsgált, absztrakt példa kapcsán, hogy *az oksági látókört véglegesen leszűkítik, és így kizárják a zavaró, eshetőleges oksági kapcsolatokat*. Például akkor, amikor az aktuális és potenciális alternatívát vizsgálják az egyszerre leadott halálos lövések példáján keresztül, a lövéseket leadó kivégző osztag tagjainak magatartása a mindennapi gondolkodásban nem független, mert közös okuk van (a tűzparancs kiadása).¹⁵⁶ Ettől el lehet vonatkoztatni, és az oksági látókört végtelenül leszűkítve, csak azt az időtartamot nézni, amikor eldördülnek a lövések, és kifejtik hatásukat.

Bár az (a) és (b) esettől, azaz a közös októl, és a versengő feltételek kölcsönös oki függésétől könnyű elvonatkoztatni, azonban a (c) esettől már nem. Ugyanis az oksági látókör határait nem lehet annyira leszűkíteni, hogy például az előbb bekövetkező potenciális okot kizárnánk belőle. Viszont akkor, ha nem zárjuk ki, kénytelenek vagyunk számolni azzal is, hogy a potenciális ok megteremti *az oksági látókörön belül is* az alkalmat az aktuális ok hatásához. Az oksági látókörben szükségképpen benne kell lennie, hogy az áldozatot kilöki a kilátóból, tehát így annak is, hogy *ez a magatartás alkalmat teremt egyben a lövés hatásának kifejtéséhez*. Hasonlóan, azon ügyben, amelyben a halálosan megütött embert, egy másik agyonlőtte úgy, hogy a sértettet az ütés következtében (elesés közben) éri a lövedék,¹⁵⁷ attól el lehet mesterségesen vonatkoztatni, hogy egymásra tekintettel cselekedett a két elkövető, de attól nem, hogy ténylegesen az ütés teremtette meg az alkalmat a második magatartás kifejtéséhez (ami itt is lövés).

Az alkalom megteremtésétől nem lehet elvonatkoztatni, legfeljebb szemet lehet hunyni fölötte, arra tekintettel, hogy a vizsgálat fókuszában a két versengő feltétel alternatívája van. Ezért azt a helyzetet, *amikor az egyik versengő feltétel mint potenciális ok, egyben közvetett aktuális ok is, mert szükségszerűen teremt alkalmat a másik, közvetlen(ebb) aktuális ok megvalósulásához, gyenge függetlenségnek (és egyben gyenge alternatívitásnak) hívom*. Két tényező gyengén független egymással szemben, amikor az elgázolt, halálos sérülést szenvedő, az úton fekvő, de még élő sértettet később egy második gépjármű is elüti, annak halálát okozva.¹⁵⁸ (A függetlenség gyenge, mert az első balesetből kialakult helyzet szükségszerű feltétele volt annak, hogy a második bekövetkezzen, tehát a halálós eredménynek közvetett oka az első baleset.). Mindezzel szemben *két versengő tényező között erős függetlenség van, amennyiben az egyik a másik számára oksági látókörön belül nem teremt alkalmat hatásának kifejtésére, vagy ha igen, akkor attól lehetséges elvonatkoztatni*. Egy állat halálra sebzése és annak pusztulá-

kat kifejtő, sorozatos megerősítő magatartások miatt, bármely résztvevő ugyanolyan "oka" lehet az eredménynek, mint akinek közvetlen cselekvéséhez az esetlegesen köthető (L. hasonlóan *Shakespeare* Julius Caesar c. tragédiáját, III. felvonás 1. szín.). A magyar polgári jogban a bíróságok határesetekben hasonló indokok alapján foglalják egységbe a közös magatartásokat, pl. az osztályteremben dobálózó diákok egyetemleges kártérítési felelőssége azon társukkal, aki ténylegesen és közvetlenül sérülést okozott, BH 1995. 214. (Legf. Bír. Pf. VI. 21. 525/1993.); az orgazdák és a lopást elkövetők egyetemleges kártérítési felelőssége, BH 2004. 145. (Legf. Bír. Pfv. III. 21.290/2001.). *Ulpianus* szerint is, ha valaki lefog egy rabszolgát, hogy egy másik megölje, az előbbi személy magatartása is oka a halálos eredménynek, D. 9. 2. 11. 1.; hasonlóan, ugyanazon keresetet adott a római jog a tolvaj és annak segítője, vagy a lopás egyéb előidézője ellen is, I. *Institutiones Iustiniani* 4. 1. 11. vagy 4. 4. 11.

¹⁵⁶ HUORANSZKI (2010), 104–105.

¹⁵⁷ GROSSCHMID, 664.

¹⁵⁸ SZALMA, 58. (Ezt az esetet a szerző az utolért okozatossághoz sorolja. Viszont a szerző többi példája alapján az "utolért okozatosság" az előző pontban tárgyalt (A) esetet fedi, ez a példa viszont a vizsgálati perspektívától függően vagy a (B) vagy a (C) esetkörhöz tartozik).

sát közvetlenül előidéző villámcsapás között *erős függetlenség van*: az állat megsebzése az oksági látókörön belül nem feltétlenül teremt alkalmat az aktuális ok bekövetkeztéhez.

A függetlenség problémája elsősorban az elragadott okozatosság esetében jelent nagyobb problémát. *A megüresített okozatosságnál, a megüresítő ok általában erősen független a megüresített, aktuális októl.* Például nincs feltétlen összefüggés egy ablak betörése és a később végrehajtott szabálytalan bányarobbantás, vagy a tengerjáró hajón történt emberölés, és utána a hajó elsüllyedése között.

4. Hat megjegyzés a potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetek jellemzőihez

(1) A potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetek *ilyen tiszta formában ritkábban jelennek meg a gyakorlatban.* Ráadásul a bíróságoknak állnak olyan eszközök a rendelkezésükre, amelyekkel elkerülhetik, hogy a tényállás ilyen, potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetbe torkolljon. Ugyanakkor *ezen alaphelyzetek elemzése alkalmas arra, hogy az elemzők feltárják a felelősségtan mélyén munkáló alapeszméket,* illetve ütköztessék azokat egymással bizonyos határhelyzetekben. A fent elkülönített négy alaphelyzet természetesen tovább differenciálható. Ezt két példával szemléltetem.

Vegyük példának azt, amikor az autókölcsönzőből a bérelt autóval kihajtó személy úgy üt el valakit, hogy nem is próbálja a féket használni, bár fékezéssel a baleset elkerülhető lett volna. Később azonban kiderül, hogy a fék hibás volt, és akkor sem működött volna, ha a vezető megpróbál fékezni.¹⁵⁹ A potenciális okon alapuló helyzet vagy a (C) esethez (a fékezés hiányának perspektívája), vagy a (B) esethez (a fék hibájának perspektívája) sorolható. Viszont *itt negatív feltételekről van szó,* (fékezés hiánya, a fék működőképzetlensége), *ami új kérdéseket vet fel.* Például, így már *Grosschmid* terminológiája nem működik jól, mert ugyan (C) esetben még lehet mondani, hogy a fék hibás volta megüresíti a fékezés hiányát mint okot, de a (B) esetben már aligha mondható, hogy a fékezés hiánya negatív feltételként „elragadja” az eredményt a potenciális októl (ami a fék működőképzetlensége).

Ugyancsak vegyünk példának azt, amikor egy fácánvadászaton két vadász céloz a felrepülő fácánra, de a lassabb X vadász már nem is lő, látván, hogy a másik, Y vadász lövése eltalálta a fácánt. Ez X vadász perspektívájából (D) eset (elragadott okozatosság – amennyiben Y-nál később emelte a puskáját), Y vadász szemszögéből (A) eset (megüresített okozatosság – amennyiben X vadász egyébként kitűnő lövő). Itt azonban már a potenciális ok bekövetkeztére vonatkozó feltevés egyre távolabbi és egyre bizonytalanabb. (Pl. X vadász eltalálta volna-e a fácánt, ha Y vadász lövése nem talál.) Még távolibbá válik a potenciális ok léte, ha X vadász nem is céloz, vagy nem is követi figyelemmel a madár útját, vagy éppen tölti a fegyverét stb. Ekkor a potenciális okon alapuló okozatossági helyzet „elolvad”, lassan eltűnik belőle maga a potenciális ok, és marad egy egyszerű okozati összefüggés, változatos körülményekkel.¹⁶⁰

¹⁵⁹ A példát hozza HONORÉ, 85.

¹⁶⁰ Itt kérdés, miképpen lehet elhatárolni az egyszerű *conditio sine qua non* tesztben alkalmazott kontrafaktuális feltevést (pl. amennyiben a vádlott vagy a károkozó jogszerűen viselkedik, akkor is bekövetkezett volna-e az eredmény), a potenciális okon alapuló helyzetekben rejtőző kontrafaktuális feltevéstől (pl. amennyiben az aktuális ok nem hat, a potenciális ok, tehát a megüresítő tényező vagy a hatásában megrekedt tényező, létrehozta volna-e az eredményt). A *Labeo* által felvetett és *Paulus* által továbbgondolt klasszikus

(2) A fenti négy alaphelyzet, csak alaphelyzet: nem csak tovább differenciálhatóak, hanem kombinálódásukkal, kettőnél több alternatív tényező bekapcsolódásával újabb, (legtöbbször bonyolultabb), potenciális okon alapuló okozatossági minták alakulhatnak ki a gyakorlatban (vagy éppen alakíthatók ki).¹⁶¹

(3) A potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetek *jelentős hasonlóságot mutatnak az alternatív okozatossággal*. Itt is arról van szó, hogy vannak olyan, egymással versengő körülmények, tényezők, amelyek (a szükséges háttérfeltételek mint okok fennállása mellett) elégségesek az eredmény kiváltására, a másik versengő feltétel nélkül is.¹⁶² Azonban az egyik versengő feltételről tudjuk, hogy aktuális oka az eredménynek, míg a másik feltételről tudjuk, hogy csak potenciális oka, mert az eredmény aktuális előidézéséhez vagy későn érkezett, vagy a hatását késve fejtette ki. Amikor egy jogellenes magatartás egy épület összedőléséhez vezetett, versengő körülményként (és potenciális okként) került szóba az a bizonyított tény, miszerint a tulajdonos már korábban tervezte és előkészítette az épület lebontását, amely ugyancsak ugyanazon eredménnyel járt volna.¹⁶³

Az alternatív okozatosságnál *ugyancsak versengő, az eredmény kiváltásához elégséges körülményekről van szó, de ott mindkettővel mint aktuális okkal kell számolni*, elsősorban azért, mert elvileg lehetett ugyan az egyik kizárólagos hatása az eredmény, de nem tudjuk, hogy melyiké (pl. két egymástól független, rövid időn belül, ugyanarra a személyre leadott halálos lövés).

(4) Az alternatív okozatossággal fennálló párhuzamból következik, hogy nem csak a két feltétel, körülmény függetlensége a fontos, hanem az is, hogy valamilyen mértékben *versengő feltételekről legyen szó* (l. alább a VI. pontot). Ez azt jelenti, hogy a két körülmény, tényező hatása ne kombinálódjon az eredmény létrejöttében, egyébként nem lesznek „versengők”. A belépő ok nem feltétlenül „elragadja” az okozatot egy korábbi tényezőtől, hanem annak hatását erősíti vagy az okozat bekövetkezését gyorsítja (*nova causa interveniens*).¹⁶⁴ Itt már nem elragadott okozatosság van, ahol aktuális ok áll szemben potenciális okkal, hanem kumulatív okozatosság, ahol aktuális okok hatnak együtt (l. még alább, VI. pont).

(5) Úgy tűnik, hogy ezen okozatossági alaphelyzetek elsősorban a magánjogi szakirodalmat érdeklik. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy a büntetőjogban, tekintettel

magánjogi példát véve (*Digesta*), amennyiben a szerződő fél rossz hajóra rakja fel az árut tengeri szállítás végett, és a hajó elsüllyed, de ugyanakkor az a hajó is elsüllyed, amelyen el kellett volna az árut helyezni, D. 14. 2. 10. 1. (*Labeo*). Ez csak egyszerű okozatossági összefüggés kérdése (a *conditio sine qua non* teszt szokásos alkalmazásával), vagy potenciális okon alapuló okozatossági helyzet? Ilyen határesetekben az elhatárolás kérdéseire l. HART – HONORÉ, 249–253.

¹⁶¹ Ezeknek, sajátlagos mintázatuk miatt, már egyre kevesebb a gyakorlati jelentőségük; nem gyakorlati iránymutatásul, inkább bizonyos, az okozatossággal kapcsolatban felállított általánosabb tételek tesztelésére szolgálnak. Csak szemléltetésül, vegyünk egy ilyen példát. X személy nekiindul a sivatagnak, azonban a kulcsában lévő vizet Y titokban indulás előtt megmérgezte. Útközben, az X személlyel tartó Z, aki régi haragosa, ellopja X kulcsát, és elmenekül. X víz nélkül marad a sivatagban, és szomjan hal. Ki okozta a halálát? L. HART – HONORÉ, 239.

¹⁶² Amennyiben az egyik feltétel, tényező nem elégséges az eredmény előidézéséhez, akkor nem a négy alaphelyzet valamelyike, hanem kumulatív okozatosság lesz, ahol az eredmény előidézéséhez egyébként nem elégséges tényező elősegítheti (gyorsíthatja) az elégséges tényező hatásából adódó eredmény bekövetkezését.

¹⁶³ Görög ügy, idézi VON BAR, 468.

¹⁶⁴ L. pl. HONORÉ, 47., HART – HONORÉ, 69. Megjegyzendő, hogy a Pécsi Ítéltábla a *novus actus interveniens* alatt nem az okfolyamatot gyorsító vagy elősegítő, hanem az azt "megszakító" körülményt érti, Pf.I.20.165/2009/4., PIT-H-PJ-2009-109.

a lehetséges maradék-bűncselekményekre is, a büntetőjogi felelősség alapja differenciáltabb, mint a magánjogban a kártérítési felelősségé. (Pl. a kísérlet, ezen belül is az alkalmatlan kísérlet mint a büntetőjogi felelősség jogalapja.) A differenciáltabb döntési lehetőség miatt nem kell elméleti erőfeszítés, hogy a mindennapi jogérzettel és gondolkodással összhangba hozzák a döntési lehetőségeket. A magánjogi kártérítési felelősségnél, illetve ennek mértékénél, viszont az elvileg rendelkezésre álló kármegosztás, illetve a kárcsökkentés (pl. a német *Differenzhypothese* alapján) sem fér össze sokszor az uralkodó doktrínával.¹⁶⁵

(6) Kétségtelenül izgalmas (és egyben a legfőbb) kérdés, hogy ezek a sajátos helyzetek mennyiben, milyen feltételek mellett vezethetnek a felelősség kizárásához vagy a felelősség mértékének csökkentéséhez. Ilyen messze viszont nem vezethet az elemzésünk. Egy dolog ezen helyzetek jellemzőinek feltárása okozatossági szempontból, és más dolog, hogy a jogi felelősség miképpen alakul a különböző helyzetekben. Ugyanis ez utóbbi már nem okozatossági kérdés,¹⁶⁶ hanem a tételes jogon, a bírói gyakorlaton, vagy *de lege ferenda* érveken alapuló felelősségtani elemzések kérdése, ahol szétartó irányt vesz a magánjog és büntetőjog, illetve az egyes államok szabályozása, gyakorlata.¹⁶⁷ Ehelyett azt kell a továbbiakban vizsgálni, hogy ezen alaphelyzetek okozatossági jellemzőiből adódóan, milyen gyakorlati stratégiák létezhetnek a bíróságok számára az ilyen helyzetek elkerülésére a tényállás megállapítása során.

5. A potenciális okon alapuló okozatossági alaphelyzetek elkerülésének stratégiai a gyakorlatban

A bíróságok számára három alapvető stratégia van ezen nehéz helyzetek elkerülésére (és nem a megoldására), amelyek mindegyike azok egy-egy jellemzőjén alapszik.

(1) Ezek az alaphelyzetek mindegyike több kontrafaktuális feltevésre épül. A megüresítő körülménynél mint potenciális oknál a feltevés az, hogy ez a körülmény az eredményt kiváltotta volna, hasonlóan, mint ahogy az aktuális ok valóban kiváltotta, I. (A) és (C) eset. A (B) és (D) esetenél viszont az a feltevés, hogy az eredményt befejezett hatás híján ki nem váltó körülmény mint potenciális ok erre ugyanúgy képes lett volna, mint az okozatot elragadó, aktuális ok. Mindezen feltételezések felvetik a bizonyítás, és egyben a bizonyítás megkövetelt szintjének kérdését.

A bíróság felfogásától függően, az *elméleti problémák bizonyítási kérdéssé változtathatóak* (mint oly sokszor a jogban). Mivel a bizonytalanság szükségszerűen bennefoglaltatik e helyzetekben, mennél magasabb a kontrafaktuális feltevésre vonatkozó bizonyítási küszöb, annál inkább kizárható az a tényállási mintázat, amely ezen okozatossági alaphelyzetekre hasonlít.

(2) A potenciális okon alapuló okozatossági helyzetek egyik lényeges jellemzője, hogy kimondatlan előfeltevéssel a *conditio sine qua non* okozonosító mércéhez kötőd-

¹⁶⁵ L. erre BORONKAY, 120–127.

¹⁶⁶ Az (A) eset (megüresítő körülmény léte) összefüggéseiben erre mutatott rá pl. OGH 3. Sep. 1996, ÖJZ 1997. 446., 448., idézi VON BAR, 467.

¹⁶⁷ A felelősségi kérdés vizsgálata alól felment az a tény is, hogy erre vonatkozó felelősségi elemzések elérhetőek magyar nyelven is, elsősorban a magánjog területén; csak a legutóbbi időkre nézve l. pl. BORONKAY, 119–128.

nek. Ez adja a bíróságok számára a következő alkalmat az ilyen helyzetek megkerülésére.

Joggal vethető fel a kérdés, hogy a hatásában megrekedt tényező mint potenciális ok a (B) és (D) esetben, vagy a megüresítő körülmény mint potenciális ok az (A) és (C) esetben milyen szerepet tölt be az okozatossági kérdésben, ha egyszer egyikük sem oka a bekövetkezett eredménynek.¹⁶⁸ Sőt, okozati szempontból semmi közük sincs az eredményhez, egy-egy összefüggő körülménynek minősülnek csupán. Szerepet az okozatosságban attól kapnak, hogy mind a négy ügyben az aktuális okok oki jellegét a *conditio sine qua non* okozonosító mérce alapján állapítjuk meg. E mérce alapján ugyanis azon körülmény minősül oknak, amely szükségszerű feltétele az eredménynek. Az aktuális ok szükségszerű jellege (és egyben oki jellege) viszont vitathatóvá válik akkor, ha mellette van egy megüresítő körülmény, vagy egy olyan körülmény, amelynek azonos irányú hatását maga szakította meg. *Azért lesz vitatható a szükségszerűsége az aktuális oknak, mert más körülmény mind a négy esetben kiváltotta volna azt az eredményt, amit az aktuális ok kiváltott, amennyiben az aktuális ok hiányzott volna.* Az „elragadás” tehát megakadályozza azt a (B) és (D) esetben, hogy a hatásában megrekedt körülmény az egyébkénti eredmény okává váljon.¹⁶⁹ A „megüresítés” viszont az aktuális ok szükségszerűségétől és egyben oki jellegétől való eshetőleges megfosztását jelenti az (A) és (C) esetben.¹⁷⁰ (Természetesen külön kérdés, hogy az aktuális ok által előidézett eredmény beállításától számítva mennyi ideig alkalmas a potenciális ok a megüresítésre.)¹⁷¹

Amennyiben az ok mibenlétéhez nem kötjük a szükségszerűséget, tehát nem a *conditio sine qua non* mércezt alkalmazzuk, akkor a potenciális okok okozatossági szempontból jelentőségüket veszítik, tehát ezek a potenciális okon alapuló helyzetek sem állnak elő. A magyar bíróságok nemcsak a *conditio sine qua non* okozonosító mércezt alkalmazzák az okok azonosítására. Így a bíróság, amennyiben más okozonosító mércezt alkalmaz (pl. a regularitásra épülő valószínűségi mércezt vagy a körülmény hatóerejére alapozó mércezt), akkor megszabadult a potenciális okon alapuló okozatossági helyzetektől.

Amennyiben egy halálos mérgezést szenvedett személyt valaki lelő, akkor a bíróság, a lövést leadó személy felelősségét mérlegelve nem feltétlenül azt mondja, hogy a lövés nem lehet az oka a halálának, mert az eredmény e nélkül is beállt volna (*conditio sine qua non* mérce). Ehelyett azt mondhatja, hogy a halálos eredményt előidéző legnagyobb hatású tényező a lövés volt, így ennek oki jellege nem vitatható (*hatóerő mérceje*). Mondhatja azt is, hogy minden egyéb körülménytől eltekintve, az adott sajátosságokkal rendelkező lövés rendszerint halálhoz vezet, tehát annak oki jellege nem tagadható (a

¹⁶⁸ Erre hívja fel a figyelmet MESZLÉNY, 279.

¹⁶⁹ Téves, hogy az okozatot elragadó ok "megzavarja a kauzális nexust", ahogy Meszlény állítja (MESZLÉNY, 280.), mert nincs okozati összefüggés a hatásában megrekedt körülmény és az eredmény között.

¹⁷⁰ Az (A) eset összefüggéseiben Eörsi az utólagos esemény *felelősségűkítő relevanciájáról* beszél, EÖRSI, 134. Úgy vélem, itt nem felelősség szűkítéséről (tehát az azonosított okok szűréséről) van szó, hanem az okozati összefüggés létéről. Ugyanis a megüresítő körülmény az aktuális ok oki minőségét kérdőjelezi meg a *conditio sine qua non* mérce árnyékában; ez okozonosítási kérdés.

¹⁷¹ A problémát jól érzékelteti az az eset, amikor a felperes X maradandó fogyatékossgát szenvedett a lábán Y gondatlan vezetéséből adódott baleset miatt, és Y kártérítésként köteles volt rendszeres járadékot fizetni a részére. Három évvel később X egy utcai rablótámadásban Z-től lövést kapott ugyanazon lábába, amit emiatt amputálni kellett. (*Baker v. Willoughby* [1970] AC 467., idézi HART – HONORÉ, 247.). Nyilván, nem lehet három év után állítani, hogy az amputáció "megüresítette" a korábbi baleset oki jellegét, azonban felvetődik, hogy tovább kell-e Y-nak a járadékot fizetni (a Lordok Háza nem aggálytalan indokolással úgy döntött, hogy igen).

regularitáson alapuló valószínűségi mérce). Mondhatja azt is, hogy a lövés legközelebbi és nyilvánvaló következménye a testi sérülés és egyben halál volt, így annak oki jellege nem vitatható (*a közeli következmény okozósító mércéje*). Amint a lövés és az eredmény között a bíróság az okozatosságot azonosítja, a felelősség alapja fennáll – legalábbis e tekintetben –, függetlenül attól, hogy a potenciális okot (itt a mérgezést) miként értékeli a bíróság a felelősség mértékének megállapításánál.

(3) Az eddigiekben abból indultunk ki, hogy a hatásában megrekedt körülmény mint potenciális ok a (B) és (D) esetben, vagy a megüresítő körülmény mint potenciális ok az (A) és (C) esetben kiváltotta volna azt az eredményt, amit az aktuális oknak tekintett körülmény kiváltott.¹⁷² Itt azonban felmerül a kérdés, hogy mi is ez az eredmény? Az előző példát figyelembe véve, ugyanannak az eredménynek lehet-e tekinteni a sértett halálát, ha mérgezés következtében hal meg, mintha a lövés következtében? A halál módja, ideje és helye közötti nyilvánvaló különbség ellenére is ugyanannak az eredménynek tekinthető a két lehetőség?

Itt megint beleütközünk abba a problémába, ami az alternatív okozatosságnál is felmerült, ti. hogy *az eredmény leírásának elvonatkoztatási szintje dönti el a kérdést*. A lényegyet tekintve ugyanaz az eredmény (a sértett elveszti az életét), de kérdés, milyen szintig lehet elvonatkoztatni a konkrét körülményektől. Erre természetesen nincs általános szabály vagy iránymutatás, de a két szélső pontra érdemes rámutatni.

A túlzott elvonatkoztatás abszurd eredményre visz: mivel minden ember meghal egyszer, lényegében egyetlen halálos eredmény vonatkozásában sem lehetne az okozatosságot és pl. a büntetőjogi felelősséget megállapítani, mert belátható időn belül a halál úgyszólván bekövetkezik. Ekkor a magas absztrakciós szint miatt az eredmény „ugyanaz”, akár a rákövetkező nap, akár száz évvel később következik be. Az ilyen absztrakt szinten tekintett halálos eredménynek nem lehetne szükségszerű feltétele (így oka) a bűncselekmény elkövetési magatartása, mert „ugyanaz” az eredmény valamikor amúgy is bekövetkezik.¹⁷³

Az elvonatkoztatás alacsony szintje ugyancsak abszurd eredményre visz: amennyiben a halálos eredményt annak pontos idejével, helyével és módjával írjuk le, egyszerűvé és megismételhetetlenné válik, tehát bármiféle kontrafaktuális érvelés számára használhatatlan lesz: sohasem beszélhetünk „ugyanazon” eredmény lehetőségéről.

Mindez oda vezet, hogy a bíróság számára rendelkezésre áll azon eszköz, mint ami az okozatosság alternatív jellegének kizárásakor. Az eredmény kellően konkrét leírása megakadályozza, hogy a hatásában megrekedt körülmény mint potenciális ok a (B) és (D) esetben, vagy a megüresítő körülmény mint potenciális ok az (A) és (C) esetben, az

¹⁷² Természetesen *nem változtat a problémák jellegén azon eset, ha a vizsgált, jogellenes magatartás enyhébb érdeksérelemhez, kevésbé súlyos eredményhez vezet vagy vezetett volna, mint amit a közbejövő egyéb körülmény okozott, vagy okozott volna*. Az (A) eset összefüggéseiben, amennyiben egy bányász haragosa a bányászt munkába menet megveri, és az kórházba kerül, miközben az a műszak, amelyhez tartozott, aznap halálos bányászerezcséltenséget szenved (a példát hozza EÖRSI, 133.), mindez a problémát alapjaiban nem változtatja meg. Az sem változtat a probléma jellegén, ha a vizsgált, jogellenes magatartás más típusú eredményt vált ki vagy váltott volna ki, mint amit a közbejövő egyéb körülmény okozott, vagy okozott volna, *de az utóbbi eredmény alkalmas arra, hogy elnyelje az előbbit*. Pl. egy társasházban a felső lakó nyitva hagyja a csapot, és eláztatja az alatta lakó lakását, de ez utóbbi, néhány nap múlva, még festés előtt, egy helyben keletkezett tűz következtében kiég.

¹⁷³ Az ilyen típusú érvelést általában elvetik a bíróságok. Pl. a francia Cour de Cassation az egyik polgári ügyben egy bűncselekmény következtében elhunyt sértett temetési költségeit megítélte a hozzátartozóknak azon érv ellenére, hogy ezek a költségek a bűncselekmény hiányában is, valamikor később amúgy is terhelték volna őket. Cass.civ. 2. Apr. 1997. Bull.civ. 1997. II., no. 112., idézi VON BAR, 467.

aktuális okként kezelt körülménynek versengő feltételévé válhasson, hiszen alacsony absztrakciós szinten nem ugyanazon eredményt váltották volna ki. Ezzel a bíróság számára megkerülhetővé válik az, hogy a potenciális okon alapuló okozatossági helyzet mintázatát mutató tényállást állapítson meg. Az eredmény absztrakciós szintjének meghatározására nincsenek szabályok, ez a bíróság mérlegelésén múlik. Például, egy ügyben a felfekvéses fekély gondatlan kezelése miatt szükségessé vált lábamputációnál az okozati összefüggést nem üresítette meg, hogy a károsult két év múlva, még a kárigény alapjának bírósági megállapítása előtt (függetlenül az amputációtól) elhunyt.¹⁷⁴

VI. A hármas megkülönböztetésen alapuló fogalmi rendszer finomítása

Az előzőekben három, a gyakorlati elemzés szempontjából alapvető megkülönböztetést tettem, és egyben három alapvető oksági viszonyrendszert tekintettem át: a közvetett és közvetett okok viszonyát; az aktuális, alternatív (elégséges és versengő) tényezők közötti viszonyt, érintve összefüggésüket a kumulatív (szükségszerű, de nem elégséges, egymást kiegészítő) okokkal; harmadrészt az aktuális és potenciális okok közötti viszonyt, a potenciális okon alapuló okozatossági helyzetekben. Ez az alapvető fogalmi készlet már alkalmas lehet arra, hogy a több ok együttes megítélésénél, a finomabb és bonyolultabb oksági problémákat is célba lehessen venni.

A következőkben röviden be kívánom mutatni, miképpen működik ez a fogalmi rendszer összefüggéseiben is, konkrét példákon keresztül, bár a kumulatív okozatosság kiterjedt problémáinak elemzésére itt terjedelmi okokból nincs lehetőség. Egyben egy lényeges sajtóságra kívánom a figyelmet felhívni: bár *elviekből jól elkülöníthetők az okozatossági helyzetek, a gyakorlat felől nézve közöttük a különbségek gyakran igen kicsik, sőt elmosódóak lehetnek*. Apró változtatások az egyes tényállási elemekben, más-más típusú oksági helyzetet rajzolhatnak fel. A bíróság döntése, hogy a tényállásban mit, milyen alapon fogad el bizonyítottnak és mit nem, lényegesen megváltoztathatja az oksági helyzet mintáját, amellyel a jogi értékelés folyamán számot kell vetni. Ugyanis egy-egy eset, a tényállás bizonyos elemeitől függően az oksági mintázatok változatos formáit valósíthatja meg.

Ennek illusztrálására vegyünk egy általánosabb, ugyan tankönyv-ízű, de rugalmasan változtatható tényállást: Z személynek X és Y személy, *egymástól függetlenül*, egymás után, rövid időn belül két adag mérget ad be, és Z személy ennek következtében meghal (beadás alatt azt értem, amikor a mérget bekerül Z szervezetébe).¹⁷⁵ A *conditio sine qua non* mérce alkalmazásának keretein belül számos oksági helyzettel kell számot vetni. Ezek a helyzetek az egyes tényállási elemek változtatásával eltérő okozatossági mintákat vehetnek fel. Így lényeges lehet például, hogy a két méregadag azonos fajtájú-e vagy sem; egy-egy méregadag önmagában elég-e a halálos eredmény kiváltásához; a méregadag mennyiségének növekedése gyorsítja-e annak hatását vagy sem; mennyi idő telt el X és Y magatartása között, különös tekintettel az általuk adott méregadagok

¹⁷⁴ Pécsi Ítéletábrla Pf.I.20.152/2010/8., PIT-H-PJ-2010-82.

¹⁷⁵ A nem független magatartásokhoz tartozó nagyobb kérdéskör gyakorlati szempontból már inkább a felelősség, illetve a felelősség mértékének megállapításához tartozik, elméleti okozatossági szempontból tipikusan egy sajátos területre vezet, ez pedig a pszichikai okozatosság.

egyenkénti hatásához szükséges időtartamhoz képest; az ügyben mely tényállási elemek tudhatóak, illetve bizonyíthatóak.

(1) Amennyiben azonos fajtájú és azonos hatásmechanizmusú az X személy által beadott m_x , míg Y személy által beadott m_y méregadag, de külön-külön nem, csak együttesen halálosak: *kumulatív okozatosságról* van szó, és a mindkét magatartás azonos módon, mindennapi értelemben közvetlen, aktuális oka lesz a halálos eredménynek. A méregadagok közötti különbség az okozonosításnál érdektelen, de a felelősség mértékét befolyásolhatja.

(2) Amennyiben az m_x és az m_y egyenként is halálos adagnak minősül, jelentőséget kaphat az idő, amely eltelt a két méregadag beadása között. A csaknem egy időben (pl. az egyik a levesben, a másik a második fogásban) beadott méregnél első pillantásra két versengő és egymással szemben elégséges tényezővel számolhatunk. A gyakorlatban azonban *nincs szó alternativitásról, mert a két tényező hatása (azonos mérgek) egymást erősíti, tehát nem versengő feltételekről van szó*. Ebben az esetben nincs jelentősége annak, hogy egyenként is halálos adagokkal kell számolnunk, mert hatásuk egymást erősíti (valószínűleg aktuálisan meg nem állapítható arányokban). *A hatások kombinálódása miatt, annak ellenére, hogy a két feltétel egyenként is elégséges lenne az eredmény kiváltására, és okságilag túldeterminált helyzetről van szó, kumulatív, és nem alternatív okozatosság áll fenn*. (Az azonos jellegű, kombinált hatás miatt, a mérgegy részre már nem kell az eredmény bekövetkezéséhez – ez a *túldeterminált kumulatív okozatosság*).

(3) Nem azonos jellegű hatásnál más a helyzet. Amennyiben eltérő fajtájú, egyenként is halálos adag mérget ad be X és Y, amely mérgek teljesen eltérő módon hatnak (pl. más-más emberi szervre), új helyzet adódik. Ekkor *feltételezvéen, hogy nincs kombinált hatás, a két tényező nem erősíti egymást, hanem az eredmény elérése vonatkozásában versengő tényezőkről van szó*. Az eredmény előidézése attól függ, hogy az eltérő fajtájú mérgek miképpen és mennyi idő alatt hatnak, hiszen a közel azonos időpontban történő beadás miatt, a lassabban ható mérge hatásában „elkésik”, így a helyzet átalakul potenciális okra épülő okozatossági helyzetté.

*A versengő hatás és a kombinálódó hatás megkülönböztetése a gyakorlatban szakértői kérdés, és a legtöbb esetben aligha gond nélküli vállalkozás. Viszont az elhatárolás fogalmi szinten is viszonylagos, és ismét attól függ, mit tekintünk „az eredménynek”. Amennyiben egy halálosan megmérgezett embert valaki lelő, fel lehet úgy fogni, hogy elragadja az okozatot, amennyiben az eredményt „lövés által okozott halálnak” tekintjük, és nem „mérge által okozott halálnak”. Viszont nem elragadott okozatról van szó, ha az eredményt a maga általánosságában „halálnak” tekintjük: ekkor, ennek fényében, a sértett lelövése csak meggyorsította a mérgezéshez kapcsolható okfolyamatot. A fogalmi kerettől függ, hogy a belépő okot ellenható oknak, az együtthatható oknak tekintjük-e.*¹⁷⁶

(4) Mikor létezhet akkor alternatív okozatosság? Ehhez a feltételeknek nemcsak versengeni kell, hanem az általuk kifejtett hatás időtartamának is azonosnak vagy közel azonosnak kell lenni. Amikor vadászaton két ember egyenként is halálos lövést ad le egy harmadikra, *elvileg akkor áll fenn alternativitás*, ha a lövések versengőek, tehát hatásaik nem kombinálódnak (pl. más-más létfontosságú szervet érnek), és ugyanakkor a

¹⁷⁶ A *Digestában*, amennyiben egy halálosan megsebesített rabszolgát később másvalaki megöl, *Ulpianus* (a most használt fogalmaink szerint) versengő oknak, és egyben inkább elragadott okozatosságnak tekinti (D. 9. 2. 11. 3.), míg *Iulianus* – a hatások kombinálódását feltételezve – inkább a halálos eredményt elősegítő, si-
 ettető oknak (D. 9. 2. 51. pr.).

halálos eredményt elvileg azonos időpontban idézik elő. Mindez elvi feltevés. *Gyakorlati szempontból akkor vagyunk kénytelenek alternatívnak tekinteni*, ha mindkét lövés halálos eredményt okozhatott, és nem lehet tudni, vagy nem bizonyítható, hogy melyik vezetett a halálhoz. (Viszont, amennyiben az orvosszakértői vélemény a két lövedék hatásának kombinálódását meg tudja állapítani, átfordul a tényállás kumulatív okozatossági mintába – *túldeterminált kumulatív okozatosság*.)

Úgy néz ki, hogy alternatív okozatosság aktuálisan a létfolyamatban nem létezik. A két ok hatásának kombinálódását elvileg kizárva, valamelyik ok tényszerűen okozta a halálos eredményt. Amennyiben kellően aprólékosan vizsgálva, a végtelenségig konkretizáljuk a történéseket („finomra hangoljuk” azokat), bizonyára kiderül, hogy az egyik ok megelőzte a másikat.¹⁷⁷ Ekkor már a helyzet átfordul potenciális okra épülő okozatossági helyzetté, hiszen az egyik versengő feltétel aktuális, a másik potenciális okká válik. A gyakorlatban nyilvánvalóan vannak határok egy ilyen vizsgálat előtt. Az *alternatív okozatosság elvileg leírható ugyan, de a gyakorlatban lényegében tudáshiányt (episztemikus deficitet) vagy a bizonyíthatóság hiányát jelenti*: megállapítható, hogy két együttható tényező egyenként is képes halálos eredményt létrehozni, de nem állapítható meg a versengés hiánya (tehát az okok kombinálódása), és az, hogy melyik ok hatott aktuálisan, és melyik maradt potenciális ok.¹⁷⁸

A továbblépés előtt, egy közbenső összegzést téve, ebben a helyzetben a tényállás megállapításától függően, a lövések által okozott halálos eredmény vonatkozásában négyféle egyszerűsített helyzet is előfordulhat. Amennyiben egy orvosszakértői vélemény (i) a két lövés egyikéről sem állapítja meg, hogy önmagában halálos lehetett, *egyszerű kumulatív okozatosság* van; (ii) amennyiben mindkettőről megállapítható, hogy egyenként halálosak, de egymás hatását erősítették (pl. azonos létfontosságú szervet értek), *túldeterminált kumulatív azonosság* van; (iii) amennyiben nem állapítható meg a hatások kombinálódása, de megállapítható az egyik lövésről, hogy az okozta közvetlenül a halálos eredményt, valamelyik *potenciális okra épülő okozatossági helyzetről* van szó; (iv) amennyiben nem állapítható meg sem a hatások kombinálódása, sem az, hogy melyik halálos lövés okozta közvetlenül a halálos eredményt, *alternatív okozatosságról* beszélhetünk.

(5) A párhuzamosan leadott, egyenként halálos lövések nem csak versengőek lehetnek, hanem hatásuk kombinálódhat, ha a lövedékek ugyanazon létfontosságú szervet érik. Ekkor ismét túldeterminált kumulatív okozatosságról van szó, de egészen sajátlagos, új okozatossági minta jelenik meg. A két lövés hatása ugyan kombinálódik, de a két külön ok (azaz lövés) közösen egy közbenső okozatot idéz elő (pl. szív leállása), amely a végső, és jogilag értékelendő halálos eredményt létrehozza. Amikor *több magatartás egy közbenső okba torkollik* egy kevésbé mesterséges példán is érzékeltethető: két gyerek azt hitte egy savas oldatról, hogy citromos tea, és közösen megkínáltak vele egy harmadikat, akinek súlyos egészségkárosodást okoztak ezzel.¹⁷⁹ A kombinálódó oki hatás (a két gyerek magatartása) és ugyanakkor a versengő tényezők hiánya itt az alternatívitást zárta ki, tehát a túldeterminált kumulatív okozatosság sajátos mintázatáról van szó. Azonban *minden túldeterminált kumulatív okozatosságnál is felvethető az alternatívitás által okozott alapprobléma*: bármelyik gyerek állíthatja, hogy nélküle is bekövetkeztetett volna az eredmény, tehát a saját magatartása nem szükséges feltéte-

¹⁷⁷ HUORANSZKI (2010), 105.

¹⁷⁸ Vö. *Dezső Gyula* álláspontjával, DEZSŐ, 215.

¹⁷⁹ Osztrák ügy: OGH 26. Mar. 1987, SZ 60/55., idézi VON BAR, 441.

le annak (*conditio sine qua non* teszt).¹⁸⁰ Ez a gyakorlatban itt két okból nem lehetne sikeres: egyrészt a magatartásuk nem független egymástól, másrészt a bíróságnak egyébként is rendelkezésre állnak azok a stratégiák, melyekkel alternatív helyett kumulatív okozatosságot állapíthat meg (az eredmény konkretizálása).

(6) A bíróságok gyakorlati szempontból sokkal nehezebb döntési helyzetbe kerülnek egy másik hasonló, de lényegileg különböző oksági mintánál: itt *több cselekvés úgy toroklik egy, az eredményt előidéző közbenső okba (egyben közbenső okozatba), hogy nincs túldetermináltság*, azaz a cselekmények önmagukban nem elégségesek a többivel szemben az eredmény létrehozására, de együtt igen. A magánjogi kártérítési felelősség egyes típusai ide sorolhatók. Ilyen helyzet például a jogszerűséget nélkülöző tömegmozgalomból, tüntetésekből fakadó általános károk esete (pl. a rendfenntartók fokozott készültségéből fakadó költségigény a számos résztvevővel szemben).¹⁸¹ Ekkor bármely egyes személy hivatkozhat arra, hogy az eredmény (itt kár) ugyanúgy felmerült volna az ő magatartása nélkül is. A hivatkozás alapja itt éppen ellentétes irányú, mint a túldeterminált okozatosság esetén: az egyes személy hozzájárulása egy közös okhoz kisebb arányú, és így könnyebben valószínűsíthető, nélküle is beállt volna az eredmény. A probléma persze az, hogy ezen érv bármely személy számára rendelkezésre áll. A környezeti károk megtérítése iránti ügyekben gyakran bukkan fel ez az oksági minta. Ennek, az *aluldeterminált kumulatív okozatosságnak* az a lényege, hogy *számos, önmagában jelentéktelen tényező hoz létre egy jól azonosítható közbenső okot, amely kiváltja az eredményt*. E jelentéktelen tényezőket mint okokat, egyenként ki lehet zárni a *conditio sine qua non* mérce alapján, jelentéktelenségük miatt. De a végén akkor mi okozta az eredményt?

Egy magyar ügyben, a partmenti tulajdonosnak kárt okozott a kiáradt patak, melynek áradása visszavezethető volt egy zsilipfenntartó felróható magatartására, és ugyanakkor eshetőlegesen mások által, jogosulatlanul épített vízkiemelő létesítményekre is, amelyek hasonlóan hozzájárulhattak a kár keletkezéséhez. A bíróság a közös ok (patak kiáradása) mögött húzódó kumulatív független okok problémáját úgy oldotta meg, hogy a perben álló zsilipfenntartó alperest kötelezte: *ügyis egyetemleges a felelősség ilyen esetekben, tehát egyetlen károkozó is kötelezhető a teljes kár megfizetésére*.¹⁸²

(7) Ideje visszatérni a mérgezéses példához, amit ott hagyunk el, hogy az X személy által beadott m_x , míg Y személy által beadott m_y , eltérő fajtájú, de egyenként halálos mérgek különböző hatóideje miatt, és esetleges a beadás eltérő ideje miatt, *az egyik mérge hatása „elkésik”, így az egyik személy magatartása csak potenciális okká válik* (persze feltéve, hogy mindez megállapítható). Ez a minta aztán tovább elemezhető az előző részben megkülönböztetett potenciális okon alapuló alaphelyzetek szerint.

X személy perpektívájából nézve, az alaphelyzetek a következőképpen alakulnak. (i) Amennyiben az m_x mérget adták be előbb, de a később beadott m_y mérge hamarabb idézte elő az eredményt, X személy szempontjából (B) esetről van szó (*elragadott okozatosság*); (ii) amennyiben az m_x mérget adták be előbb, és ez idézte elő az eredményt a

¹⁸⁰ Ez az érv ugyanis a túldetermináltságból adódik, és nem az (itt hiányzó) alternativitásból.

¹⁸¹ MESZLÉNY, 287. ezzel kapcsolatos régebbi ügyet I. Mj. Dtár XX. 99., valamint SZLADITS (szerk.), 374–375.

¹⁸² BH 1962. 3343. utal rá EÖRSI, 164. Természetesen eltérő azon eset (nincs aluldeterminált kumulatív okozatosság), amikor a közös ok mögötti közvetett okok jól elkülöníthetőek és a hozzájárulásuk ahhoz, egyenként is szükségszerű feltétele a közös oknak: ilyen, amikor nagyobb számú építető által épített társasházi épület (közös ok) például a kilátást korlátozza, és így másoknak kárt okoz (egyetemleges felelősség), l. pl. Fővárosi Ítéletábla 5.Pf.21.120/2009/6.

később beadott m_y méreggel szemben, (A) esetről van szó (*megüresített okozatosság*); (iii) amennyiben az m_y mérget adták be előbb, és ez idézi elő az eredményt a később beadott m_x méreggel szemben, (D) esetről van szó (*az elragadott okozatosság sajátlagos formája* – feltéve, hogy a két mérget hatása egy ideig párhuzamos); (iv) amennyiben az m_y mérget adták be előbb, de a később beadott m_x mérget hamarabb idézte elő az eredményt (C) esetről van szó (*a megüresített okozatosság sajátlagos formája*).

(8) E tényállás kereteiben, és a fentiek alapján, nincs önálló elvi jelentősége annak a helyzetnek, ha az egyik méregadag (pl. m_x) halálos, a másik méregadag nem (m_y).¹⁸³ Kombinálódó hatás esetén kumulatív okozatosságról van szó, ahol a nem elégséges m_y méregadag hatása (aligha meghatározható arányban) befolyásolja a halálos eredmény bekövetkeztét, de egyben az egyébként elégséges m_x méregadag egy részét kiszorítja, az eredmény előidézésének folyamatából.¹⁸⁴ Amennyiben nem állapítható meg kombinálódó hatás, a *conditio sine qua non* mérce alapján X magatartása egyedül okozta az eredményt, Y magatartása pedig nincs okozati összefüggésben azzal.¹⁸⁵

(9) Az elemzés következő iránya *az egyszerű kumulatív okozatosságnál az okok együttes hatásának változatos viszonyrendszereit* foghatja át. Már John Stuart Mill is részletesen boncolgatta az okok kombinált hatását, illetve a „több-okúság” problémáját.¹⁸⁶ Ez a kérdéskör a jog területén is sok absztrakt elemzést és osztályozást eredményezett, amelyek megpróbálták feltérképezni az okozatossági mintákat. Az ilyen elemzések azonban elkerülhetetlenül visszavezetnek az okok súlyozásához, így átcsúsznak a felelősségi, beszámítási megfontolások körébe.

Viszont abból az alaptételből, hogy a *conditio sine qua non* mérce alapján az okok az okozatosság kérdéskörén belül nem súlyozhatók, a vizsgálatnak egy másik, empirikusabb és kritikai iránya adódik. Nevezetesen az, hogy a bírói gyakorlat követi-e ezt az alaptételt, és mellőzi-e az okok súlyozását az eredmény előidézése tekintetében, még az okozatossági kérdéskörön belül. Erre már részben kitértem a „kiváltó ok” kifejezés kérdeményszerű alkalmazásával kapcsolatban, valamint az okok súlyozásának kérdéskörénél. További kritikai vizsgálat lehetősége adódik azonban az olyan kifejezések gyakorlati használatából, mint például a *közreható ok*¹⁸⁷ vagy az *elősegítő ok*¹⁸⁸ vagy az eredményt *súlyosbító ok*.¹⁸⁹ E kifejezésekhez tartozó mintázatok fogalmi-logikai vizsgálata azonban már kívülről esik e tanulmányon, lévén ennek tárgya a több ok együttes megítéléséhez szükséges fogalmi alapkészlet csiszolása, és a kapcsolódó fogalmi-logikai összefüggések feltárása. Így a jelen keretek között az elemzés már nem terjeszkedhet ki az

¹⁸³ Amennyiben mindkettő halálos adag lenne, akkor vagy alternatív okozatosság, vagy hipotetikus okon alapuló okozatossági helyzet, esetilegesen túldeterminált kumulatív okozatosság állhatna fenn.

¹⁸⁴ A mérget hatásmechanizmusától függően, az m_y méregadag gyorsíthatja is az eredmény bekövetkeztét, ekkor *elősegítő oknak* is nevezhető. Két ok ilyen, aszimmetrikus hatására l. pl. a *Digestából* D. 9. 2. 51. pr. (*Julianus*).

¹⁸⁵ Még szemléletesebb lehet a következő eset. Tegyük fel, X személy képes rá, hogy egyedül egy ruhászekrényt a szoba egyik sarkából a másikba áttoljon, de ezt Y személlyel együtt teszi, akinek viszont nem lenne egyedül ehhez ereje. Kombinálódó hatás esetén X nem használja fel teljes erejét, így kumulatív okozatosság lesz, és Y is oka lesz annak, hogy a szekrény átkerül a másik sarokba. Amennyiben Y csak ráteszi a kezét a szekrényre, de egyedül X fejt ki erőt, egyedül ő lesz közvetlenül oka a szekrény helyváltoztatásának (amennyiben eltekintünk attól, hogy itt egymásra tekintettel fejtenek ki bizonyos magatartást, tehát egymástól nem független tényezők).

¹⁸⁶ MILL, 65–75. és 165–196.

¹⁸⁷ Pl. BH 1993. 7. (B. törv. IV: 481/1991.).

¹⁸⁸ Pl. BH 2006. 310. (Fővárosi Ítéltábla 5. Bf. 1845/2004.).

¹⁸⁹ Pl. BH 2007. 71. (Fővárosi Ítéltábla I. Bf. 98/2006.).

egyszerű kumulatív okozatossági mintázatok ezen terminusokhoz kapcsolódó, sajátlagosabb kérdéseire.

LÁSZLÓ BLUTMAN

CAUSATION IN THE LAW: ASSESSMENT OF MULTIPLE CAUSES

(Summary)

The author examines the problems of assessing multiple causes primarily in light of judicial practice. Since the Hungarian judicial practice usually takes causes as necessary conditions for the consequences (applying as a basis the *conditio sine qua non* standard and the doctrine of the equivalence of conditions) causal problems are analyzed within this conceptual framework. This article has one main objective: that is to clarify the conceptual foundations of causation in the Hungarian law. The investigation is made in four steps, which also mean a gradual conceptual refinement. (i) First, the article reveals some contradictions within and distorting effects of the conceptual system used by the Hungarian courts in evaluating multiple causes (ie. causal chain, generating cause, breaking the causal chain, intervening cause, etc.) (ii) Thereafter a rather basic, but necessary distinction follows. On the one hand, when a consequence is brought about by the simultaneous operation of two or more causes occurring independently of each other (concurrent or simultaneous causation). On the other hand, when one of the causes contributes to the consequence by the way of operating through another cause (*causa causae est causa causati*), at least in a context of providing occasion for the latter to be able to enter the causal chain. That distinction would lead to a more fundamental distinction commonly used in evaluating multiple causes, that between direct and indirect causes. (iii) The next major issue comprises those causal patterns where either of two causes would be enough to produce the consequence in combination with other necessary conditions (alternative causation or causal overdetermination). (iv) The fourth step is to make distinction between actual and potential conditions, examine the specific problems of the causal patterns involving potential cause (such as „hypothetical causality”) and explore the strategies of handling these situations by the courts.